

XVII A. ANTROSIOS PUSĖS KARAI IR MŪŠIAI LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS HUSARŲ TEKSTUOSE

Vidmantas Airini

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

Anotacija. Straipsnyje aptariami XVII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės husarų tekstai, jais remiantis analizuojamos sunkiosios kavalerijos karių patirtys XVII a. karuose su Rusija, Švedija ir Osmanų imperija bei karybos istorijai svarbūs reiškiniai. Remiantis karuose tiesiogiai dalyvavusių kavaleristų atsiminimais ir korespondencija, aptariamas husarų pasiruošimas ir dalyvavimas karo veiksmuose, jų vaidmuo mūšiuose, taip pat karių požiūris į vadovybę, santykiai su savo dalinio ir kitų dalinių kariais, disciplinos klausimai bei karinės tradicijos. Sunkiųjų kavaleristų tekstai atskleidžia ir svarbius Lietuvos kariuomenės dalyvavimo XVII a. karuose aspektus. Tai gyvas savo kariuomenės ir priešų kariuomenių veiksmų aprašymas, karo veiksmų teatrais tapusių kraštų ir jų vietovių apibūdinimas.

Pagrinidiniai žodžiai: husarai, husarų vėliavos, kavalerija, sunkioji kavalerija, Lietuvos kariuomenės tautinio autoramento sunkioji kavalerija, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė (LDK kariuomenė), XVII a. karai, XVII a. antrosios pusės karai, karybos istorija, taktika, atsiminimai, karių tekstai, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės husarų tekstai.

ĮVADAS

XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) kariuomenei buvo svaiginančių pergalių ir skaudžių pralaimėjimų, iki tol nepatirtų rimčiausių išbandymų epocha. Kariuomenės finansavimo sunkumai, konfliktai valdančiojo elito gretose, neretai pasitaikantys kariuomenės vadovybės nesutarimai su valdovo dvaru, dažnai nuo kunigaikštystės ribų labai nutolę karo veiksmų teatrai arba karas priešų kariuomenių

okupuotame savo krašte buvo ta tikrovė, realios sąlygos, kuriomis kovėsi Lietuvos kariuomenė. XVII a. LDK kariuomenės ir jos formuočių istorija iki šiol lieka mažai ištirta. Tiriant karus ir juose dalyvavusias kariuomenes, itin didelę reikšmę turi dalyvių korespondencija, dienoraščiai ir atsiminimai.

Daugiausia tyrėjų ir plačiosios visuomenės dėmesio sulaukė kariuomenės ir jos dalinių vadovybės reliacijos, tačiau siekiant suvokti karinių kampanijų, mūšių ir operacijų eigą bei pasiruošimą, reikalingi pačių karių ir jų tiesioginių vadovų parašyti tekstai. Tokie rašytiniai šaltiniai yra negausūs, mažiau žinomi, sulaukę nepakankamai dėmesio, tačiau susipažinimas su jais padeda geriau suvokti karo tikrovę, jo įvykių eigą, įvertinti jame dalyvaujančių kariuomenių pasirengimą, aprūpinimą, jos junginių, dalinių, padalinių ir pavienių asmenų veiksmus ir aplinkybes. Šie tekstai atskleidžia reiškinius ir įvykius, dėl skirtingų priežasčių nutylėtus kariuomenės vadų ir aukštų pareigūnų oficialiuose raštuose ir asmeniniuose užrašuose. Kalbant apie Lietuvos kariuomenę, galima išskirti jos smogiausios dalies – husarų vėliavų¹ – karių rašytinį palikimą.

Aptariama šaltinių grupė yra sulaukusi Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos istorikų dėmesio. Lietuvoje tai XVII a. vidurio problemoms skirti šviešaus atminimo LDK istorijos tyrėjo Antano Tylos darbai. Istorikas rėmėsi dviejų būsimų Lietuvos kariuomenės husarų atsiminimais tirdamas 1658 m. Verkių mūšio aplinkybes, karinius ir politinius padarinius², taip pat LDK išdo vaidmenį užtikrinant valstybės gynybą ir išlikimą 1648–1667 m. karų laikotarpiu³.

¹ Vėliava, kuopa (lenk. *chorągiew, rota*, rus. *хоругвь, пома*) – Lenkijos karalystės ir LDK kariuomenių organizacinis vienetas, išlikęs iki XVIII a. Vėliavomis buvo įprasta vadinti husarų, kazokų, šarvininkų ir petihorų, lengvųjų raitelių ir tautinius pėstininkų organizacinius vienetus. Taip kartais buvo įvardijami ir reitarų, vokiškųjų pėstininkų ir dragūnų organizaciniai vienetai (eskadronai ir kuopos). XVII a. husarų vėliavą sudarė rotmistras, poručnikas, vėliavininkas, draugai ir jų palydos (paaiškinimus žiūrėkite toliau, pirmą kartą terminą paminėjęs tekste). Kaip ir kitų kavalerijos rūšių, husarų vėliavos buvo įvairaus dydžio, nors daugumą jų sudarė nuo 100 iki 150 žirgų (kavaleristų etatų). Gausiausias buvo etmonų vėliavos, kurias turėjo sudaryti apie 200 žirgų. Dalis etatų (visų pirma rotmistų, poručnikų palydose) buvo formalūs, todėl tikrasis vėliavoje tarnaujančių karių skaičius mažesnis, nei nurodyta rejestruose.

² A. Tyla, Verkių mūšis (1658 10 21), *Lituanistica*, 2007, t. 69, Nr. 1, p. 25–35.

³ A. Tyla, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdas per Dvidešimtmetį karą (1648–1667)*, Vilnius, 2010, p. 144, 189, 190, 191–194, 211, 224, 241, 251, 258, 264, 266–269, 352.

Kai kurių husarų tekstais, rengdamas šiai kavalerijos rūšiai Lietuvos kariuomenėje skirtą publikaciją⁴, rėmėsi ir šio straipsnio autorius. XVII a. antrosios pusės karų ir Lietuvos kariuomenės husarų vėliavų dalyvavimo juose tema remiantis šiais šaltiniais atskleista tik iš dalies. Daug dėmesio husarų tekstams skyrė ir jais savo tyrimuose rėmėsi Lenkijos istorikai. Šioje kaimyninėje šalyje buvo parengtos aptariamų šaltinių publikacijos. Husarų rašytinio palikimo potencialas atskleistas jaunosios kartos istoriko ir žymaus husarų istorijos specialisto Radoslavo Sikoros (*Radosław Sikora*) darbuose⁵. Autoriaus publikacijos skirtos Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) kariuomenių husarų vėliavų istorijai, tad, nagrinėdamas jas kaip karinį vienetą, jis neturėjo tikslo gilintis į Lietuvos kariuomenės husarų ypatumus. Karių atsiminimai – svarbi šaltinių grupė tiriant karų ir pavienių karinių kampanijų eigą. Tai atskleidė 1660 m. karinei kampanijai Lietuvoje skirta Kšištofo Kosažeckio (*Krzysztof Kossarzecki*) monografija⁶. Savo darbe istorikas rėmėsi gausiais naratyviniais šaltiniais, kuriems priklauso ir mus dominantys karo veiksmuose dalyvavusių LDK kavaleristų tekstai. Užbėgant į priekį, galima prasitarti, kad Lietuvos sunkiosios kavalerijos karių rašytinis palikimas bus įtrauktas į naują Lietuvos husarams XVII a. vidurio karuose skirtą publikaciją, kurią rengia kitas jaunosios kartos Lenkijos istorikas, Varšuvos universiteto Istorijos instituto darbuotojas Konradas Bobiatynskis (*Konrad Bobiatyński*)⁷. Rusijos kariuomenės pėstininkų istorijos ir XVII a. vidurio ATR ir Rusijos karo kontekste vieno lietuvių husaro užrašais rėmėsi ir Rusijos istorikas Aleksandras Malovas (*Александр В. Малов*)⁸.

Šio straipsnio tikslas – iširti XVII a. antrosios pusės Lietuvos kariuomenės husarų tekstus, jais remiantis išanalizuoti sunkiosios kavalerijos karių patirtis XVII a. karuose ir karybos istorijai svarbius reiškinius.

⁴ V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, Kaunas, 2013.

⁵ R. Sikora, *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*, Warszawa, 2012; R. Sikora, *Fenomen husarii*, Warszawa, 2013.

⁶ K. Kossarzecki, *Kampania roku 1660 na Litwie*, Zabrze, 2005.

⁷ LDK husarams XVII a. vidurio karuose su Rusija ir kazokais skirtą K. Bobiatynskio straipsnį planuojama publikuoti ATR husarų istorijai skirtame straipsnių rinkinyje.

⁸ A. В. Малов, *Московские выборные полки солдатского строя в начальный период своей истории. 1656–1671 гг.*, Москва, 2006, с. 457–459.

Keli LDK husarų vėliavų kariai aprašė 1655–1691 m. karų įvykius. Jie dalyvavo karuose su Švedija, Osmanų imperija ir Rusija. Susitelksime į karo veiksmus, kuriuose juos aprašę kariai dalyvavo tiesiogiai. Ypatingą dėmesį skirsime žinioms apie pačių husarų pasiruošimą ir dalyvavimą karuose, jų vaidmeniui mūšiuose, karinėse operacijose, karinėms tradicijoms ir kasdienybei. Svarbus karių požiūris į tiesioginę ir aukščiausių vadovybę, santykių su savo ir kitų dalinių kariais, disciplinos klausimai. Aptarsime ir kai kuriuos kitus sunkiųjų kavaleristų tekstuose atskleidžiamus Lietuvos kariuomenės dalyvavimo XVII a. karuose aspektus: karo veiksmų teatrais tapusių kraštų, juose esančių vietovių, savo kariuomenės ir priešų kariuomenių ir jų veiksmų aprašymą. Kai kurie kavaleristai išsiskyrė itin ilga karine karjera, kurią pradėjo ne husarų, o kitose kavalerijos vėliavose. Pastarasis karių užrašuose atsispindintis jų tarnybos ir aktyvaus dalyvavimo karo veiksmuose laikotarpis svarbus ne tik LDK kariuomenės ir jos kavalerijos istorijai pažinti, bet ir husarų vėliavas sudarančių karių pasirėngimo, kovinės patirties klausimams aptarti.

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad mums žinomos XVII a. pirmosios pusės husarų reliacijos yra skirtos tam tikriems įvykiams, vienai arba kitai karinei kampanijai. Jos padeda pažinti mus dominančią husarų dalinių istoriją, yra svarbios nustatant kai kuriuos jos faktus. Tačiau šių tekstų kalba pernelyg lakoniška, aprašomas laikotarpis per trumpas, tad pateikiamos žinios – fragmentiškos, nepadedančios atskleisti LDK kariuomenės husarų vėliavų dalyvavimo XVII a. karuose visumos vaizdo. Visiškai kitokias galimybes Lietuvos kariuomenės ir jos sunkiosios kavalerijos istorijai tirti suteikia XVII a. antrojoje pusėje kariuomenėje tarnavusių kavaleristų atsiminimai. Būtent jie atskleidžia svarbius kariuomenės organizacijos, ginkluotės, taktikos ypatumus, kai kurias karių buities detales ir tradicijas.

APIE AUTORIUS IR JŲ TEKSTUS

Prieš pereidami prie XVII a. antrosios pusės Lietuvos kariuomenės husarų tekstų apžvelkime jų pirmtakų palikimą. Kai kuriuos XVII a. pirmosios pusės reliacijose aprašomus įvykius ir reiškinius galima palyginti su vėlesnių laikų situacija. Daugiau dėmesio skirsime trims amžiaus antrosios pusės kariais ir jų tekstams.

Mus dominančioms XVII a. pirmosios pusės reliacijoms būdingas eiliuotas tekstas. 1620–1621 m. karą su Osmanų imperija nušvietė Lietuvos kariuomenės husarų rotmistras⁹, Naugarduko vėliavininkas ir kaštelionas Jonas Rudamina (*Jan Rudomina*). Jo dienoraštis skirtas 1621 m. Lenkijos karalystės ir LDK pajėgų žygiui prieš Osmanų imperiją nušviesti. Chotyno kampanijos įvykiams aprašyti jis pasirinko eiliuotą tekstą, o po juo pasirašė „neturtingo kareivio“ Frydricho Važachtigo (*Frydrych Warzachtig*) vardu¹⁰. Reliacijos originalo kalba – lenkų. Ji paskelbta 1640 m., saugoma Jogailos bibliotekoje Krokuvoje. Nagrinėdamas ATR husarų dalyvavimo Chotyno mūšyje klausimus, šiuo šaltiniu rėmėsi R. Sikora¹¹.

Eiliuoto teksto forma parašyta ir kito Lietuvos kariuomenės kario Jono Kunovskio (*Jan Kunowski*)¹² reliacija, pavadinta „1621 m. Livonijos ekspedicija“. Jos autorius tarnavo draugu¹³ Aleksandro Korvino Gosevskio (*Aleksander Korwin Gosiewski*) husarų vėliavoje. Ypatingai vertingą

⁹ Rotmistras (lenk. *rotmistrz*, rus. *pommucmp*, vok. *Rittmeister*) – Lenkijos ir LDK kariuomenėse samdytos kavalerijos arba pėstininkų vėliavos ar kuopos vadas. XVI a. pėstininkų kuopų vadai pradėti vadinti kapitonais, o rotmistrais – tik tautinės pėstijos (vadinamųjų lenkiškųjų, vengriškųjų ir rinktinių) vėliavų bei kavalerijos vadai. XVII–XVIII a. tautinės kavalerijos (husarų, kazokų, šarvininkų ir petihorų) vėliavų rotmistrais paprastai tapdavo ne profesionalūs karininkai, o dignitoriai, žymūs ir pasiturintys valstybės veikėjai, o vietoj jų vėliavoms tiesiogiai vadovaudavo poručnikai ir vietininkai.

¹⁰ Diariusz prawdziwy expedyciej Korony Polskiej y Wielkiego Xięstwa litewsk. Przeciw Osmanowi Cesarzowi Tureckiemu w roku 1621 Pod Chocimem w Wołoszech fortunnie odprawioney, 1640.

¹¹ R. Sikora, *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*, s. 54–56, 62, 64.

¹² Reliacija paskelbta *Ekspedycja inflantska 1621 roku*, Białystok, 2007.

¹³ Draugas (lenk. *towarzysz*, ukr. *mosapuuu*) – vėliavos samdomas karys, paprastai stojantis į tarnybą su savo palyda, sudaryta iš kelių (XVII a. dažniausiai 2–3) raitelių. XVI a. draugai pakeitė riterius ir perėmė jų karines funkcijas. Tai buvo Lenkijos ir LDK kavalerijos vėliavų branduolys. Draugai turėjo apsirūpinti patys ir aprūpinti žirgais, ginklais, ekipuote ir kitais žygiui skirtais dalykais savo palydas. Palydos raiteliai (*pocztowe, pachołki*) buvo eiliniai kariai, kurie lydėdavo draugus tiek karinėse kampanijose, tiek kautynėse, kai išvien su jais turėdavo kautis. XVII a. viduryje husarų draugas savo palydoje dažniausiai turėdavo du, rečiau – tris arba vieną eilinį. Šiuo laikotarpiu įprastas draugų ir eilinių santykis buvo 1:2, todėl pirmieji sudarydavo apie trečdalį visos vėliavos karių. Tokių husarų vėliavose tarnavusių draugų palydų, o kartu ir vėliavų dydį lėmė seimeliai. Jiems siekiant, kad draugų palydoje būtų ne daugiau kaip trys žirgai, įprastą husarų palydą XVII a. antroje pusėje sudarydavo draugas ir du palydos raiteliai. J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, Warszawa, 1965, s. 266.

šio teksto dalį sudaro 1621 m. lapkričio 28 d. kautynių prie Kropimoizos ežero¹⁴ (netoli Kuoknesės) aprašymas. Šioje vietoje švedų kavalerijos grupę atakavo LDK kariuomenės daliniai. Husaro J. Kunovskio reliacija paskelbta 2007 m. Balstogėje. Jos originalo kalba – lenkų. Šioje publikacijoje paskelbtas J. Kunovskio plunksnai priklausantis tekstas kartu su jam vadovavusio A. K. Gosevskio rašytais laiškais yra pagrindiniai šaltiniai mažai žinomoms Kropimoizos kautynėms nušviesti.

XVII a. antrosios pusės karus Lietuvos kariuomenės tautinio autoramento¹⁵ sunkiosios kavalerijos kariai aprašė į savo pasakojimą įtraukdami žymiai platesnį laikotarpį. Dienoraščio forma parašyti atsiminimai suteikia galimybę įvertinti husarų pasiruošimo karui aplinkybes, materialinio aprūpinimo aspektus, atsekti karinės karjeros vingius. Dauguma LDK kariuomenės kavaleristų tekstų nėra tokie stilistiškai turtingi ir detalūs kaip, pavyzdžiui, jų amžininkų, ATR tarnavusių pastabių ir smalsių prancūzų. Karūnai¹⁶ tarnavusio artilerijos ir inžinerijos specialisto Giljomo Levasero de Boplano (*Guillaume Levasseur de Beauplan*)¹⁷ ir kare lenkų bei lietuvių pusėje dalyvavusio 17 metų jaunuolio Antuano Gramono

¹⁴ Kropimoizos ežeras yra dabartinės Latvijos teritorijoje ir žinomas Lobės vardu (*Lobes ezers*).

¹⁵ Autoramentas (lenk. *autorament*) – vienodais pagrindais organizuota kariuomenės dalis. Lenkijos ir LDK kariuomenėse autoramentai buvo įforminti apie 1632 m., vykstant Vladislavo Vazos karinėms reformoms. Padidinus ir reorganizavus vakarietiškąją kariuomenės dalį – reitarų, dragūnų ir vokiškųjų pėstininkų dalinius – buvo sudarytas svetimšalių autoramentas. Tautinį autoramentą sudarė husarų, kazokų (vėliau šarvininkų), petihorų, lengvosios kavalerijos vėliavos ir lenkiškosios organizacijos pėstininkai. Svetimšalių autoramentas buvo organizuotas iš regimentų (pulku) arba atskirai veikusiu kuopų. Tautinio autoramento raitija ir pėstininkai sudarė vėliavas. Pastarųjų karinėse kampanijose sudaryti pulkai buvo ne nuolatiniai organizaciniai vienetai, o laikini junginiai. Svetimšalių autoramento regimentų vadovybę sudarė pulkininkai, pulkininkai leitenantai ir majorai, kuopų – kapitonai, leitenantai ir eiliniams vadovaujantys puskarininkiai. Tautinio autoramento vėliavų vadovybę sudarė rotmistrai, poručnikai ir vietininkai, jiems buvo pavaldūs draugai ir jų palydos. Autoramentai išliko iki 1775–1776 m. karinių reformų, pakeitusių Lenkijos karalystės ir LDK kariuomenės.

¹⁶ Karūna (lenk. *Korona*) – istoriniuose šaltiniuose ir istoriografijoje Lenkijos karalystei įvardyti dažnai vartojamas terminas.

¹⁷ Г. Левассеръ де Бопланъ, Описание Украины отъ пределовъ Московіи до границъ Трансильваніи, составленное Гильомомъ Левассеръ де Бопланъ, В. Г. Ляскоронскій, *Гильомъ Левассеръ де Бопланъ и его историко-географическіе труды относительно Южной Россіи*. I. Описание Украины. II. Карты Украины, Кіевъ, 1901.

(*Antoine Gramont*)¹⁸ tekstai, be kita ko, atskleidžia reikšmingus XVII a. karybos aspektus, kurie lietuvių ir lenkų kariams atrodė savaime suprantami, todėl neverti aprašymo. Tai pastebima ir LDK kariuomenės husarų tekstuose. Lietuvių kariai mažai dėmesio skyrė ginkluotės, aprangos, buities detalių apibūdinimui, nemėgino palyginti savo ir priešų kovos būdų. Kavaleristai stengėsi glaustai fiksuoti svarbiausius įvykius ir jų aplinkybes, tačiau jų perduodamų žinių visuma leidžia kur kas daugiau sužinoti tiek apie XVII a. karus, tiek apie juose dalyvavusią Lietuvos kariuomenę.

Įvykius raštu fiksuoti linkusių karių tekstuose randame žinių apie 1654–1667 m. Abiejų Tautų Respublikos ir Rusijos karo pradžią. 1655 m. žiemą įvykusią Lietuvos kariuomenės ir pagalbinių Lenkijos kariuomenės dalinių ofenzyvą, mėginant susigrąžinti praėjusiais metais prarastas teritorijas, nušviečia tiek Lietuvos kariuomenės vadovybės, tiek jų dalinius sudariusių karių rašytinis palikimas. Pirmajai šio palikimo grupei priklausė didžiojo etmono Jonušo Radvilos ir jo pusbrolio Lietuvos arklidininko Boguslavo Radvilos korespondencija ir paskutiniojo parašyta autobiografija¹⁹. Šiuos XVII a. karų tyrimams, be abejo, vertingus šaltinius papildė LDK kariuomenės gretose kovojusių karių tekstai. Vienas tokių yra žiemos kampanijoje dalyvavusio Lietuvos kariuomenės kavaleristo reliacija, kurioje vaizdingai aprašyti 1655 m. vasario 16 d. lemtingo Mogiliavo šturmo įvykiai. Šiame puolime dalyvavo Lietuvos lauko etmono Vincento Aleksandro Korvino Gosevskio (*Wincenty Aleksander Korwin Gosiewski*) husarų vėliava, kurioje tuo metu tarnavo Vladislavo Vazos gerai žinomo gydytojo Motiejaus Vorbeko-Letovo (*Maciej Vorbek-Lettow*) sūnus Kristupas (*Krzysztof*). Vasario 26 d. tėvui rašytame laiške jis smulkiai apibūdino savo vėliavos dalyvavimą šturme. Lenkų kalba parašytas Kristupo Vorbeko-Letovo laiškas įtrauktas į jo tėvo Motiejaus atsiminimų publikaciją²⁰.

¹⁸ А. Грамонь, *Изъ историі московскаго похода Яна Казимира (1663–1664 г. г.)*. Под ред. И. И. Лаппо, Юрьевъ, 1929; A. Gramont, *Iš Jono Kazimiero žygio į Maskvą istorijos (1663–1664), Lietuvos kariuomenė svetimšalių akimis XVI–XVII a.*, Vilnius, 2009, p. 144–170.

¹⁹ *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655*, Część 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653, Warszawa, 2019; B. Radziwiłł, *Autobiografia*, Warszawa, 1979, s. 129.

²⁰ Laiškas įtrauktas į M. Vorbeko-Letovo atsiminimų publikaciją. *Vorbek-Lettow M. Skarbnica pamięci*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968, s. 218–221.

Vienas iš dviejų šiam straipsniui daugiausiai žinių suteikusių karių yra atsiminimų autorius Jonas Vladislovas Počobutas Odlanickis (*Jan Władysław Poczubot Odlanicki*). Jo giminė kildinama iš Ukmergės pavieto. Atsiminimų autorius gyveno 1640–1703 m., tarnavo kariuomenėje, buvo aktyvus politinio LDK gyvenimo dalyvis, tapo Ašmenos stalininku. Karo tarnybą J. V. Počobutas Odlanickis pradėjo 1658 m. rugpjūtį, būdamas dar visiškai jaunas – 18 metų. Tarnaudamas pašauktinių bajorų gretose jis dalyvavo kovose su Rusija, vėliau – su švedų pajėgomis Kurše. 1659 m., sulaukęs 19-os, atsiminimų autorius įstojo į poručniko²¹ Adomo Motiejaus Sakavičiaus (*Adam Maciej Sakowicz*) vadovaujamą Lietuvos lauko etmono Vincento Korvino Gosevskio husarų vėliavą, kurioje keleriais metais anksčiau tarnavo ir Kristupas Vorbekas-Letovas²². Ši vėliava priklausė V. K. Gosevskio vadovaujamam kairiajam Lietuvos kariuomenės sparnui²³. Per trejus pirmuosius tarnybos Lietuvos kariuomenėje metus J. V. Počobutas Odlanickas patyrė ir aprašė sudėtingą 1658–1660 m. situaciją, kai LDK kariuomenei teko kariauti dviem frontais. Šiaurėje buvo kovojama su Respublikos vasalo Kuršo kunigaikščio valdas užėmusiais ir išvaduotą Žemaitiją puldinėjančiais Švedijos kariuomenės feldmaršalo Roberto Douglaso (*Robert Douglas*) daliniais ir tuo pat metu priešintis caro pajėgoms, kurios vis dar kontroliavo didelę 1654–1655 m. užimtos LDK teritorijos dalį. 1660 m. Počobuto Odlanickio vėliava dalyvavo priešų užimto Vilniaus apgultyje, vėliau – karo veiksmuose prieš rusų kariuomenę rytinėse LDK žemėse. Žuvus V. K. Gosevskiui, jo husarų vėliavų rotmistru tapo Mykolas Kazimieras Pacas (*Michał Kazimierz Pac*).

²¹ Poručnikas (lenk. *porucznik*, rus. *поручик*) – Lenkijos ir LDK kariuomenėse samdytos kavalerijos ir pėstininkų vėliavos arba kuopos vado pavaduotojas, atitinkantis leitenantą. XVII a. rotmistrais vis dažniau tapdavo aukštas valstybines pareigas ėję civiliai asmenys, todėl poručnikai ir vietininkai tapo tiesiogine tautinio autoramento vėliavų vadovybe.

²² Nežinia, ar pastarasis galėjo dalinyje tarnauti po dramatiškų 1655-ųjų ir vėlesnių metų įvykių.

²³ LDK kariuomenę sudarė dešinysis ir kairysis sparnai šaltiniuose ir mokslinėje literatūroje taip pat vadinami ir divizijomis. Dešiniojo ir kairiojo sparno divizijomis įprasta vadinti didžiojo etmono ir lauko etmono bei kai kuriais atvejais skiriamo regimentoriaus vadovaujamus junginius. Nuo 1656 m. Lietuvos didžiojo etmono Povilo Sapiegos vadovaujamas dešinysis LDK kariuomenės sparnas buvo vadinamas Sapiegos divizija (*dywizja Sapieżyńska*), o Žemaitijoje suformuotas ir sukomplektuotas Lietuvos lauko etmono V. K. Gosevskio vadovaujamas kairysis sparnas – Žemaitijos divizija (*dywizja żmudzka*).

Atsiminimus parašęs husaras dalyvavo Lenkijos ir Lietuvos karaliaus Jono Kazimiero vadovaujama 1663–1664 m. žygyje į Rusiją. Jis išsamiai apibūdino šį nepasisekusį bendrų Lenkijos karalystės ir LDK pajėgų bandymą suduoti smūgį caro valstybei.

Apžvelgiant J. V. Počobuto Odlanickio atsiminimų likimą, verta paminėti kelis pagrindinius šio šaltinio publikavimo istorijos faktus. 1877 m. Varšuvoje buvo išleista pirmoji Počobuto Odlanickio atsiminimų publikacija²⁴. Rankraščio (autografo) nuorašas buvo parengtas Leono Potockio (*Leon Potocki*), o Juzefas Ignacas Kraševskis (*Józef Ignacy Kraszewski*) palygino šį nuorašą su rankraščiu ir papildė jį paaiškinimais. Praėjus daugiau kaip šimtmečiui, jau 1987 m. vėl Varšuvoje pasirodė antroji publikacija, kurią komentarais papildė žymus Lenkijos istorikas, LDK tyrėjas Andžejus Rachuba (*Andrzej Rachuba*)²⁵. Apskritai Počobuto Odlanickio atsiminimai apima 1640–1684 m. laikotarpį. Tekstas parašytas dienoraščio forma, tačiau vietomis įrašų apie konkrečias dienas neturintys laiko tarpai galėjo būti užpildyti vėliau užrašytais atsiminimais. Vertindamas šaltinyje dominuojančių užrašų pobūdį, Aloyzas Saikovskis (*Alojzy Sajkowski*) lietuvių kario palikimą siūlė vadinti „karo tarnybos dienoraščiu“ (*dyaryusz służby wojennej*), taip pripažindamas, kad tai – dienoraštis-atsiminimai, t. y. šaltinis, turintis tiek dienoraščio, tiek atsiminimų elementų²⁶. Įdomiausia ir vertingiausia husaro atsiminimų dalis skirta tarnybai Lietuvos kariuomenėje, tačiau jie buvo tęsiami iki 1684 m. Tuo metu karo veiksmai LDK teritorijoje buvo pasibaigę prieš 17 metų, tad kario atsiminimai peržengia „karo tarnybos dienoraščio“ ribas. Naratyvinių šaltinių tyrėjas A. Saikovskis manė, kad kavaleristo atsiminimai galėjo atsirasti dviem etapais: pirmoji dalis, kuri apima kovų su Rusija ir Švedija aprašymą, parengta apie 1680 m., remiantis kiek pakrikais užrašais ir atsiminimais, antroji – nuo 1680 iki 1684 m. – buvo tęsiama kaip tikras dienoraštis²⁷. J. V. Počobutas Odlanickis buvo daugumos atsiminimuose minimų įvykių dalyvis arba liudininkas. Pagrindinę atsiminimų dalį sudaro LDK kariuomenės dalyvavimo karuose su rusais ir švedais aprašymai, tačiau atsiminimų autorius rašė ir apie privačius savo giminės bei viešuosius

²⁴ *Pamiętnik Jana Władysława Poczobuta Odlanickiego (1640–1684)*, Warszawa, 1877.

²⁵ J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, Warszawa, 1987.

²⁶ *Ten pat*, s. 12–13.

²⁷ *Ten pat*, s. 93.

reikalus. Sprendžiant iš lenkų kalba parašyto teksto, kuriame neretai pasitaiko rašybos klaidų, J. V. Počobutas Odlanickis neturėjo gero išsilavinimo, tačiau, turint omenyje šio žmogaus karinę patirtį, jojimo ir fechtavimo įgūdžius, jį be dvejonų galima vadinti tikru kariu, tikru husaru. Karo veiksmus savo atsiminimuose jis aprašė gana išsamiai. XIX a. kavaleristo atsiminimus su kitais šaltiniais palyginęs Edvardas Menda (*Edward Menda*) pateikė labai teigiamą vertinimą. Tyrėjas teigė, kad atsiminimuose trūksta faktų, kurie prieštarautų kituose šaltiniuose esančioms žinioms, jie gana objektyvūs, užpildantys kituose atsiminimuose esančias spragas, o neretai ir vienintelis informacijos šaltinis²⁸.

Susipažinkime su paskutiniu autoriumi ir jo rašytiniu palikimu. Tai XVII a. mažai žinomas Lietuvos bajorų giminės atstovas Aleksandras Dionisas Skorobohatas (*Aleksander Dionizy Skorobohaty*). Būsimas kavaleristas gimė 1639 m. Jo tėvas Teodoras Jonas Skorobohatas (*Teodor Jan Skorobohaty*) buvo Trakų pavieto bajorijos atstovas. Skorobohatai nepriklausė iškilių, garsių LDK bajorų gretoms, mat 1590 m. vis dar nebuvo visas teises turinčios pavieto bajorijos dalis. Vis dėlto 1621 m. kariuomenės surašymas rodo giminės padėties pokyčius. Skorobohatai jau buvo tapę visateisiais bajorais²⁹. Kiek žinoma, A. D. Skorobohatas turėjo keturis brolius ir tris arba keturias seseris. Į kariuomenę jis įstojo 1654 m. gruodį, sulaukęs vos 15-os³⁰.

A. D. Skorobohato karinė karjera buvo labai ilga. Prieš tapdamas husaru, atsiminimų autorius daug metų tarnavo kitose kavalerijos vėliavose. Į Lietuvos kariuomenės husarų vėliavą kavaleristas stjo dar labai jaunas, tačiau jau patyręs ir gerai pasirengęs.

Kaip ir J. V. Počobutas Odlanickis, A. D. Skorobohatas karo tarnybą pradėjo šalia savo vyresniojo brolio, kuris įstojo į kariuomenę bent trejais metais anksčiau. Aleksandro vyresnysis brolis Benedikatas Kazimieras

²⁸ *Ten pat*, s. 14.

²⁹ 1621 m. spalio 9 d. visuotinio bajorų šaukimo išvakarėse sudarytame Trakų bajorų sąraše Jurgis ir Dovydas Skorobohatai paminėti kaip Trakų paviete gyvenantys visateisiai bajorai. A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa, 2004, s. 11–12.

³⁰ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 16, 26; R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 194–195.

tuometu jau buvo patyręs karys³¹. Labiausiai tikėtina, kad Aleksandriui D. Skorobohatui įstojus į kariuomenę, abu broliai tarnavo LDK kariuomenės kairiajame sparne, arba kairiojo sparno divizijoje. Tuo metu divizijai vadovavo Lietuvos lauko etmonas ir didysis išdininkas V. K. Gosevskis – abiejų karių vyresniojo brolio ir Lietuvos išdo pareigūno Andriaus Kazimiero Skorobohato vadovas ir globėjas³². Dienoraščio autorius iš karto buvo įtrauktas į XVII a. karų verpetą. Kartu su broliu Benediktu jaunas Aleksandras Skorobohatas dalyvavo LDK teritorijoje vykusiose 1655 m. kovose su rusų kariuomene, 1656 m. karo veiksmuose prieš švedus ir jų sąjungininkus Lenkijos karalystės ir Prūsijos kunigaikštystės teritorijoje. Kovėsi su švedais ir 1657 m., kai per Lietuvos teritoriją šiaurėn nužygiavusi lauko etmono divizija puolė švedų pajėgas Livonijoje. Tais pačiais metais abu broliai Skorobohatai iš V. K. Gosevskio divizijos perėjo į Lietuvos lauko raštininko Aleksandro Hilario Polubinskio (*Aleksander Hilary Połubiński*) ir Oršos vėliavininko, pulkininko Samuelio Kmičico (*Samuel Kmicic*) vadovaujamą Lietuvos kariuomenės dešiniąją sparną. Jo sudėtyje abu kariai dalyvavo persekiojant ir įveikiant Švedijos sąjungininko Transilvanijos kunigaikščio Jurgio II Rakočio (*György II Rákóczi*) vadovaujamą kariuomenę. Tuo metu Aleksandras Skorobohatas tarnavo Oršos pakamario Kristupo Stetkevičiaus (*Krzysztof Stetkiewicz*) kazokų vėliavoje³³. Karūnos

³¹ Anot dominikonų kunigo, žymaus pamokslininko Mykolo Voinilovičiaus (*Michał Woiniłowicz*) sudarytos ir 1682 m. Vilniuje išleistos panegirikos, jaunesniajam broliui stojant karo tarnybon, Benediktas Kazimieras Skorobohatas jau buvo kovėsis bent keliuose dideliuose, tarp jų – 1651 m. Baltosios Cerkvės (*Біла Церква*; dab. Ukrainoje, Kijevo srityje) ir 1654 m. Šepelevičių (*Шапелевічы*; dab. Baltarusija, Mogiljavo sritis), mūšiuose. A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 22, 26; R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 195.

³² A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 26–27; R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 195.

³³ Kazokų vėliavos, kazokų raitija (lenk. *chorągwie kozackie, jazda kozacka*) – Lenkijos ir Lietuvos kariuomenėse lengvoji ir vidutinė kavalerija, priskirta tautiniam autoramentui. Nuo XVII a. vidurio sukilimo Ukrainoje ši kavalerija pradėjo vis dažniau nešioti žiedinius (grandinius) šarvus. Tokius šarvus turinčios vėliavos pradėtos vadinti šarvininkais, šarvininkų raitija, šarvininkų vėliavomis (lenk. *pancerni, jazda pancerna, chorągwie pancerne*). Lietuvos kariuomenėje jų atitikmuo buvo petihorai. Kazokų vėliavų kariai buvo ginkluoti kardais, lankais, ragotinėmis, šautuvais ir pistoletais, dėvėdavo žieduočius, mišiuos (rytietiškus šalmus, susidedančius iš plokščios viršugalvį saugančios dalies (varpo) ir prie jos prikabinotos ant pečių krantinčios žiedinės dalies), kai kuriais atvejais turėdavo kalkanus – apskritus išgaubtus rytietiškus skydus. A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 27; R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 195.

ir Lietuvos kariuomenes minėtuose karo veiksmuose lydėjo permaininga sėkmė. Sunkias kovas liudija ir A. D. Skorobohato pavyzdys. 1657 m. liepą buvo pašautas dviem kulkomis ir brolio Benedikto nugabentas į Lvovą. Pagijęs būsimas husaras dalyvavo kovose su Rusijos kariuomene 1658 m., o 1659–1660 m. – švedų užimtų Kuršo pilių apsiaustyse ir Povilo Sapiegos bei Stefano Čarnecko (*Stefan Czarniecki*) jungtinių pajėgų žygyje prieš rusų vaivados Ivano Chovanskio vadovaujamus dalinius. Vėliau paskirtas savo vėliavos deputatu³⁴ proviantui Mogiliavo ekonomijoje surinkti. 1660 m. lapkritį atsiminimų autorius paliko K. Stetkevičiaus kazokų vėliavą ir papildė lauko etmono V. K. Gosevskio šarvininkų vėliavos gretas. Tuo metu rusų nelaisvėje buvusio lauko etmono vėliavai vadovavo Kauno stalininkas, poručnikas Jonas Aleksandras Ignatavičius Lubianskis (*Jan Aleksander Ihnatowicz Lubiański*) ir draugu tarnavo žymus atsiminimų autorius Steponas Pranciškus Medekša (*Stefan Franciszek Medeksza*)³⁵.

Tarnybai šarvininkų vėliavoje reikėjo apsirūpinti pačiam ir aprūpinti palydą³⁶ šarvais, taip pat gerai pasirengti tiesioginiams susidūrimams su priešu ir artimai kovai, kurioje kautis kartais tekdavo trumpesnėmis ietimis (lenk. *dzidy*), kuriomis buvo ginkluoti kazokų (ir šarvininkų) vėliavų kariai³⁷. A. D. Skorobohato perėjimas iš Povilo Sapiegos divizijos į

³⁴ Deputatas (lenk. *deputat*) – tautinio autoramento vėliavos administravimo, finansavimo klausimus padedantis spręsti pareigūnas, išrenkamas iš dalinyje tarnaujančių karių vėliavos susirinkime.

³⁵ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 28–29; R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 195–198.

³⁶ Palyda (lenk. *poczet*) – mažiausias Lenkijos karalystės ir LDK kavalerijos organizacinis vienetas, kurį sudarydavo draugas ir jo išruošti raiteliai. Tokie organizaciniai vienetai sudarydavo vėliavas. Palydos dydį nustatydavo rotmistras arba kariuomenės organizavimą reguliuojantys valdžios potvarkiai. Savo asmenines palydas taip pat turėjo rotmistras, poručnikas ir vėliavininkas. XVI–XVIII a. karybos istorijos kontekste *poczet* kartais reiškia ir vien minėtus asmenis lydinčius karius.

³⁷ ATR karinių pertvarkymų projektų autorius, Lvovo kaštelionas ir Podolės vaivada Andžėjus Maksimilijonas Fredro (*Andrzej Maksymilian Fredro*, apie 1620–1679) kazokų kavalerijai, kuriai galime priskirti ir šarvininkų vėliavas, rekomendavo 5–5,5 alkūnės (apie 3–3,3 m) ragotines – lengvus ir patogius ginklus, jo supratimu, tinkamus kovoti su reitarais, pėsčiaisiais kazokais ir totoriais (lengvąja kavalerija). Fredro A. M. Nowe uważenia porządku wojennego względem artykułów dawnych wojskowych, sejmem niekiedy r. pańs. 1609 ztwierdzonych, *O porządku wojennym i o pospolitem ruszeniu małym Andrzeja Maksymiliana Fredry*. Wymiek z Zwierzyńca Jednorożców, wydane go przez Franciszka Glinkę 1670 r. we Lwowie, oprac. Kazimierz Józef Turowski, Sanok, 1856, s. 39.

Mykolo Kazimiero Paco diviziją ir jo brolio Andriaus Kazimiero glaudesnio bendradarbiavimo su Pacais pradžia nebuvo atsitiktinis sutapimas. Lietuvos kariuomenėje prasidėjo krizė. Dėl neišmokamų algų kariams trūko būtiniausių dalykų tarnybai tęsti. Tarnaudamas įtampas ir vidinių prieštaravimų draskomoje, tačiau toliau besikaunančioje LDK kariuomenėje, atsiminimų autorius dalyvavo vėlesniuose karo veiksmuose prieš Rusiją rytinėse LDK žemėse ir 1664 m. pradžioje įvykusiame Karūnos bei Lietuvos dalinių žygyje į Rusijos gilumą. A. D. Skorobohatas buvo autoritetingas. Būtent jam patikėjo laikinai vadovauti šarvininkų vėliavai iš jos išvykus J. A. Ignatavičiui³⁸. Po pergalės prieš Maskvą pasibaigusio 1664 m. mūšio prie Vitebsko atsiminimų autoriaus karinėje karjeroje įvyko didelis pokytis.

1665 m. gegužės mėnesį, būdamas 26 metų, jis paliko šarvininkus ir buvo pasamdytas tarnauti Lietuvos didžiojo etmono P. Sapiegos husarų vėliavoje, o po jos išformavimo, mirus etmonui, 1666 m. įstojo į M. K. Paco husarų vėliavą. Tai buvo prestižinis LDK kariuomenės dalinys, kadangi didžiojo etmono buožė valdovo Jono Kazimiero buvo pažadėta Pacui³⁹.

A. D. Skorobohatas vedė Konstanciją iš Volskių giminės. Tai buvo naudinga santuoka, mat uošvis Jeronimas Volskis (*Hieronim Wolski*) buvo pasiturintis žemvaldis ir jo kolega, taip pat tarnavęs husarų vėliavoje⁴⁰. Beveik nekyla abejonų, kad atsiminimų autorius turėjo gerai mokėti kovos trumpesne kazokų (šarvininkų) ietimi veiksmus, kurie jam padėjo įvaldyti ir ilgąją husarų ietį. Tarnaudamas elitiniame sunkiosios kavalerijos dalinyje jis kovėsi garsiam 1673 m. Chotyno mūšyje, dalyvavo vėlesniuose karo veiksmuose prieš Osmanų imperiją. A. D. Skorobohatas buvo Jono Sobieskio karūnavimo dalyvis. 1678 m., mirus pirmajai žmonai, husaras vedė antrą kartą ir padidino savo turtus.

Po M. K. Paco mirties 1683 m. vadovavimą husarų vėliavai, kurioje tarnavo atsiminimų autorius, perėmė pats valdovas Jonas Sobieskis. Tęsdamas tarnybą šioje vėliavoje kavaleristas dalyvavo Lietuvos kariuomenės žygyje prie Vienos, kai atvykti pavėlavę lietuviai nedalyvavo pagrin-

³⁸ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 30–32; R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 198–200.

³⁹ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 32–33.

⁴⁰ *Ten pat*, s. 33–34.

diniame mūšyje. Husaras dalyvavo ir vėlesnėse šios kampanijos kovose. Tačiau liga ir sužeidimai privertė karį nutraukti tarnybą. 1684 m. pradžioje sergantis ir nuo kontūzijų kenčiantis husaras paliko savo palydą kariuomenėje ir grįžo namo vienas. Palikdamas husarų vėliavą jis buvo 45-erių. 11 metų kazokų (taip pat šarvininkų) ir 19 metų husarų vėliavoje tarnavęs karys pasveiko, tačiau į kariuomenę nebegrįžo. 1684–1691 m. kariuomenėje jis toliau išlaikė savo palydą, tačiau pats joje nedalyvavo⁴¹. Dėl ilgos kario karjeros šio kavaleristo dienoraštis apima labai platų karų su Rusija, Švedija ir Osmanų imperija laikotarpį. Lietuvos kariuomenės husaras ir atsiminimų autorius mirė 1699 m.

A. D. Skorobohato atsiminimai taip pat parašyti dienoraščio forma. Vadinamasis „Dienoraštis“ (*Diariusz*) išliko originaliu pavidalu. Rašyti savo atsiminimus kavaleristas pradėjo 1683 arba 1688 m. lenkų kalba. Naudodamasis įvairiais užrašais, jis suteikė savo atsiminimams dienoraščio pavidalą. Palyginti su J. V. Počobuto Odlanickio tekstu, Skorobohato atsiminimai itin lakoniški. Tik kai kurie įvykiai aprašyti išsamiau. Kai kuriuose praėjus daug metų po įvykių parašytuose atsiminimuose yra klaidų (daugiausia – datavimo), tačiau didelė dalis jų labai vertingi, juose užfiksuoti karų įvykiai neaprašyti arba aprašyti labai skurdžiai kituose šaltiniuose. Vėlesnių Jono Sobieskio valdymo laikotarpio įvykių aprašymai gerokai tikslesni nei Jono Kazimiero valdymo laikų⁴². Iš pradžių A. D. Skorobohato „Dienoraščio“ originalus tekstas buvo jo palikuonių nuosavybė, vėliau keliavo iš vieno savininko kitam. Galiausiai pateko į Vilniaus viešąją biblioteką, ir čia su juo susipažinti galėjai jau 1903 m. Šiuo metu jis saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. Pirmoji šaltinio publikacija pasirodė 2000 m. originalo (lenkų) kalba⁴³. Kaip ir J. V. Počobuto Odlanickio atsiminimai, A. D. Skorobohato palikimas turi labai didelę vertę.

⁴¹ 1691 m. A. D. Skorobohatas prarado iš žygio grįžtančią palydą ir jos daugiau nebeatkūrė. R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 200–204.

⁴² A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 39–41.

⁴³ *Ten pat*, s. 37–39.

TARNYBOS HUSARŲ VĖLIAVOSE PRADŽIA IR PASIRENGIMAS KARUI

Kavalerijos dalinių pasirengimas karinei kampanijai yra įdomi, tačiau mažai nagrinėta tema. Vėliavų ir jas sudarančių palydų organizavimą, apsirūpinimą žirgais, ginkluote, apranga, ekipuote ir visa likusia karui skirta manta pasirinkti naratyviniai šaltiniai atskleidžia fragmentiškai. Juose kur kas daugiau dėmesio skiriama karo veiksmų eigai, taip pat svarbiausiems karinių kampanijų įvykiams. Rengimasis vyksti į karą nebuvo vieną karinę kampaniją ar mūšį apibūdinančių reliacijų autoriams svarbi tema. Karo tarnybos pradžių ir apsirūpinimą jai reikalingomis priemonėmis atsiminimuose trumpai apibūdino jų autoriai Lietuvos kariuomenės sunkieji kavaleristai.

Husarų vėliavų draugais dažniausiai tapdavo dviejų kategorijų žmonės: jaunesnieji sūnūs, kurie gaudavo ekipuotę ir išvykdavo iš tėvų namų ieškoti savo gyvenimo kelio, taip pat mažai žinomų neturtingų bajorų giminų atstovai⁴⁴. Smulkios ar vidutinės bajorų giminės atstovai ir jaunesnieji sūnūs buvo ir atsiminimus palikę husarai. Jonas Vladislovas Počobutas Odlanickis buvo trečiasis, Aleksandras Dionisas Skorobohatas – ketvirtas sūnus šeimoje. Pastarasis tarnavo kaip ir kiti du broliai – du jaunesni tos pačios šeimos sūnūs.

Atsiminimuose Počobutas Odlanickis prasarė, kad, mirus tėvui, mažai laiko praleidęs mokyklose ir mažai mokėsis, 1658 m. vyresniųjų brolių buvo išsiųstas karo tarnybon Ukmergės pavieto pašauktinių bajorų gretose. Pirmasis būsimo husaro dalinys buvo pašauktinių bajorų pajėgoms priklausanti Slanimo pakamario Mikalojaus Šemetos kazokų vėliava. Joje jis įgijo pirmąją kovinę patirtį, vykstant nesėkmingoms lietuvių kovoms su Rusijos kariuomene prie Kauno. Atitarnavęs pašauktinių gretose, jis grįžo pas šeimą. Tada, kai Lietuva tuo pat metu kovojo su Rusija ir Švedija, o žinios apie karo veiksmus ateidavo iš visų pusių, kare pabuvęs jaunuolis negalėjo ilgai išverti namie ir buvo pasiryžęs veikti⁴⁵. Praleidęs su šeima kelis mėnesius, jis vėl prisijungė prie kariuomenės. Atsiminimuose

⁴⁴ H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku, cz. III, Studia i materiały do historii wojskowości*, Tom XXI, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1978, s. 96.

⁴⁵ R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 178.

karys paminėjo, kad 1659 m. pirko iš savo vyresniojo brolio Stanislovo trijų husarų žirgų palydą su visa ekipuote ir ketvirtų, atsarginiu, žirgu. Už draugo palydą nurodė broliui sumokėjęs 1600 auksinų (*złoty ch szesnaście set*) ir jau netrukus, prieš savo motinos valią, įstojo į poručniko Adomo Motiejaus Sakavičiaus vadovaujamą „jo malonybės pono didžiojo išdininko ir LDK lauko etmono [V. K. Gosevskio] husarų vėliavą“⁴⁶. Taip pradėjęs pasakojimą apie tarnybą husarų gretose, atsiminimų autorius įvardijo stojant į elitinį Lietuvos sunkiosios kavalerijos dalinį būtinas investicijas. Jis tapo antruoju tautinio autoramento sunkiojoje kavalerijoje tarnavusiu Počobutų Odlanickių šeimos sūnumi, mat brolis Stanislovas tarnavo vienoje LDK kariuomenės husarų vėliavų 1657–1659 m. Husarų gretas J. V. Počobutas Odlanickis papildė jau paragavęs kario duonos, turėdamas maždaug vienų metų kovinę patirtį.

Dar daugiau patirties stojant į husarų vėliavą turėjo Aleksandras D. Skorobohatas, dalyvavęs kovose su Švedijos, Transilvanijos ir Rusijos kariuomenėmis. Karinę karjerą jis pradėjo 15 metų, būdamas dar jaunesnis už J. V. Počobutą Odlanickį. Prieš stodamas į kariuomenę, jis taip pat neilgai, apie 5 metus, mokėsi. Atsiminimuose A. D. Skorobohatas nurodė pradėjęs mokytis namie 1645 m., būdamas maždaug šešerių. 1648 m. išsiųstas mokytis į Vilnių, bet 1650 m. dėl užkrečiamosios ligos pavojaus turėjęs grįžti namo⁴⁷. Nuo 1654 m. tarnaudamas kariuomenėje, kazokų ir šarvininkų kavalerijoje, jis kovėsi atviro lauko mūšiuose ir dalyvavo daugelio pilių ir įtvirtintų miestų apgultyse ir šturmuose, 1658 m. gruodį puolant rusų užimtą Minską (*W Mińsku Moskwę szturmem dostawszy wycięliśmy*) arba 1659 m. rugsėjį prie Mūšos pavijus ir sumušus švedus (*Dogoniliśmy Szwedów nad rzeką Muszą i znieśliśmy*)⁴⁸. Kavalerijoje karo metu įgyti įgūdžiai ir patirtis leido atsiminimų autoriui greitai prisijungti prie husarų. Atsiminimuose jis nurodė, kad, 1665 m. gegužės 10 d. palikęs šarvininkų vėliavą, to paties mėnesio 20 d. jis stojo į husarų vėliavos gretas. Apsirūpinti nauja, husarų vėliavoje tarnauti tinkama palyda jam galėjo padėti vyresnis brolis ir globėjas Andrius Kazimieras⁴⁹. Ankstesnės palydos vežimus, žirgus, ekipuotę ir proviantą jis prarado grįždamas

⁴⁶ J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 126, 128.

⁴⁷ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 61–62.

⁴⁸ *Ten pat*, s. 71, 74–75.

⁴⁹ R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 200.

iš nesėkmingo žygio 1664 m. kovą⁵⁰. Kariuomenės naudotų žirgų kainas rodo husaro A. D. Skorobohato bendravimo su Lietuvos didžiuoju etmonu ir vėliavos rotmistru M. K. Pacu atvejis. 1669 m. būdamas Varšuvoje husarų draugas padovanojo etmonui iš valdovo prieš tai dovanų gautą žirgą. Iš M. K. Paco mainais jis gavo turkišką eržilą, kurį minėjo Varšuvoje netrukus pardavęs už pusantro tūkstančio auksinų⁵¹. Žinoma, ne visi žygyje reikalingi žirgai buvo tokie brangūs. Vežimus su husarų ginklais, šarvais, ekipuote ir likusia manta traukiantys arkliai taip pat kainavo kur kas pigiau. J. V. Počobutas Odlanickis prasitarė 1661 m. praradęs 60 auksinų vertą vežimui traukti skirtą žemaituką (*źmujdzina*)⁵². Gerokai mažiau už karo žirgą buvo vertinamas ir žygio vežimas. 1661 m. keliantis per Drisą dabartinėje Baltarusijoje nuo aukšto kranto į upę įkrito ir nuskendo pusantro šimto auksinų husaro įvertintas vežimas⁵³.

ŽYGIS, GYVENIMAS STOVYKLOJE IR DVIKOVOS

Husarai buvo prestižinė tautinio autoramento ir visos kariuomenės dalis. Tarnybą jų daliniuose bajorai laikė garbės ir pripažinimo lydimu pasirinkimu. Valdovas ir etmonai didžiavosi savo husarų vėliavomis ir tai akivaizdžiai demonstravo. Tačiau pačių kavaleristų atsiminimai parodo ir kitą karo pusę. Jie supažindina su žygių eiga, jų metu kylančiais sunkumais ir pavojais. XVII a. karių gyvenimas stovykloje, pertraukos tarp mūšių ir operacijų buvo ir su karo veiksmis bei tiesioginėmis karių pareigomis nesusijusių veiksmų metas.

Visą XVII a. husarai buvo laikomi mūšio baigtį nulemti galinčia karine jėga ir kartu privilegijuota, aristokratiška, pasididžiavimo verta formuote. Šių sunkiųjų kavaleristų galios patvirtinimas buvo ir jiems teikiamos reprezentacinės funkcijos bei progos būti šalia etmonų ar net paties valdovo.

Husarai dalyvaudavo iškilmėse ir mirusių didikų, svarbių pareigūnų

⁵⁰ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 102.

⁵¹ *Ten pat*, s. 118–119.

⁵² J. Wł. Poczubut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 150.

⁵³ *Ten pat*, s. 166.

laidotuvių apeigose⁵⁴. Nuostabą ir baimę keliančios ceremonijos metu, pagerbiant mirusįjį, raitas husaras bažnyčioje turėdavo sulaužyti ietį. Svarbą jo vaidmeniui teatralizuotuose apeigose suteidavo tai, kad būtent jis buvo tapatinamas su mirusiuoju⁵⁵. Tikėtina, kad atlikti šį vaidmenį turėdavo ne tik patyrę, bet ir gerbiami, pripažinti kavaleristai. A. D. Skorobohatas minėjo Lietuvos didžiojo etmono nurodymu ilgąją husarų ietį sulaužęs (*kruszyłem kopiją*) 1668 m., pagerbiant mirusį LDK pakanclerį Aleksandrą Kristupą Naruševičių (*Aleksander Krzysztof Naruszewicz*), vasarį tai padaręs dar kartą Gardino bernardinų bažnyčioje pagerbiant poną Buchoveckį (*Buchowiecki*)⁵⁶. Dalyvauti laidotuvėse ir sulaužyti ietį jam teko ir vėliau, pavyzdžiui, 1670 m. rugpjūtį Vilniaus Šv. Stanislovo bažnyčioje, LDK kanclerio Kristupo Paco (*Krzysztof Pac*) prašymu pagerbiant amžinybėn iškeliausį LDK pastalininkį Joną Samuelį Pacą (*Jan Samuel Pac*), Dominyką Pacą (*Dominik Pac*), Ašmenos maršalką Joną Vladislovą Despotą-Zenovičių (*Jan Władysław Despot Zenowicz*). Kaip rodo atsiminimai, 1671 m. husaras vėl buvo paprašytas dalyvauti laido-

⁵⁴ Kai kuriais atvejais mirusių didikų pagerbimo apeigos vykdavo praėjus nemažai laiko po šių asmenų mirties. Jas sieti galima su perlaidojuimu ar pervežimu į mauzoliejų.

⁵⁵ Baroko epochoje Lenkijos karalystės ir Lietuvos diduomenės laidotuvių papročių dalmi tapo ieties laužymas bažnyčioje. Laikantis sarmatiškų papročių, pompastiškose laidotuvėse dalyvaudavo grupė raitelių, kurie, vilkėdami šarvus ir prabangią aprangą, jodavo procesijos priešakyje nešini mirusio asmens veiklą ar pareigas rodančiais atributais – ietimi, kardu, palašu, vėliava, bunciuuku (žr. paaiškinimą). Paskui karstą buvo vedamas mirusiojo mėgtas žirgas, nešamas šyšakas (šalmas), kalavijas ir skydas. Laikantis gedulo, laidotuvių procesijoje jojantis husaras turėjo laikyti ietį, smaigaliu palenktą žemyn. Galiausiai susirinkusieji į apeigas stebėdavo, kaip į bažnyčią paeiliumi įjoja raiteliai, kurių pirmasis sulaužo ietį pataikęs prie herbino skydo šalia mirusiojo karsto. Po to kiekvienas įjojantis raitelis prie herbo numesdavo turimą ginklą ir kitą atributą. Teatralizuotame veiksmė dalyvaujantis husaras, sulaužęs ietį, turėdavo su trenksmu kristi nuo žirgo. Parodant mirties pergalę prieš žemiškąjį gyvenimą, šį veiksmą tekdavo atlikti ir kitiems raiteliams. Kartu su mirusiuoju pasibaigus ir jo giminei, laidotuvėse reikėjo sulaužyti ir jo herbą ar spaudą. W. Łoziński, *Życie polskie w dawnych wiekach*, Kraków, 1969, s. 214–215; Bunciuukas (angl. *bunchuk*, lenk. *buńczuk*, rus. *бунчук*) – azijietiškos kilmės kariuomenės ženklas arba papuošalas, pagamintas iš žirgo arba jako ašutų, suimtų į kuokštą ir pritvirtintų prie puošnaus koto su metaliniu antgaliu, pusmėnuliu ir pan. Kuokštų skaičius priklausydavo nuo užimamų pareigų arba titulo. Nuo XVII a. ATR tai buvo aukščiausios etmonų valdžios ženklas. Įmautas į puošnų tinklėlį iš spalvotų arba auksinių virvučių, bunciuukas buvo kabinamas ir žirgui po kaklu.

⁵⁶ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 107.

tuvėse ir sulaužė ietį mirusio dignitoriaus, Gardino pakamario Stanislovo Masalskio (*Stanisław Masalski*)⁵⁷, o 1672 m. savo giminaičio Fabijono Politalskio (*Fabian Politalski*) pagerbimo apeigose Gardino dominikonų bažnyčioje⁵⁸.

Ieties laužymą mini ir J. V. Počobutas Odlanickis, tačiau bent kelis kartus dalyvauti apeigose, jo žodžiai, sutrukdė aplinkybės. Rašydamas apie savo giminaičio, taip pat husarų draugo, laidotuves 1662 m. spalį, jis paminėjo, kad Kupiškio bažnyčioje ietį sulaužė Mykolas Šykeris (*Michał Szykier*), kitos lauko etmono V. K. Gosevskio husarų vėliavos draugas⁵⁹. Atsiminimų autoriaus žiniomis, šis mirusiojo pagerbimo atvejis vos ne-sibaigė nelaimė. Kai visu greičiu jojęs husaras prie išėjimo iš bažnyčios vos spėjo sulaužyti ietį, jos dalis krito skersai kelio bėgančiam žirgui. Tinkamai žirgą nukreipęs husaras atsitrenkė į duris ir efektingai nukrito prie išėjimo iš bažnyčios, susirinkusiems vėliau stebintis, kad apskritai liko gyvas. Aptaręs šį ne itin sėkmingą atvejį, kavaleristas paminėjo sėkmingai ietį sulaužęs 1663 m. vasarį, pagerbiant toje pačioje Lietuvos lauko etmono vėliavoje anksčiau tarnavusį savo giminaitį Joteiką (*Jotko, Jotejko*)⁶⁰. Husaras pasakojo sulaukęs didžiojo etmono prašymo sulaužyti ietį pagerbiant minėtą LDK pakanclerį A. K. Naruševičių 1669 m., tačiau dėl dvikovos ir vėlesnio slapstymosi planus turėjo pakeisti⁶¹. Atsiminimų autorius minėjo 1670 m. rugpjūtį gavęs LDK kanclerio Kristupo Paco (*Krzysztof Pac*) prašymą sulaužyti ietis pagerbiant minėtus J. S. Pacą, D. Pacą ir J. V. Despotą-Zenovičių. Neslėpdamas nusivylimo, atsiminimuose jis rašė, kad, atvykus į sostinę, jam buvo padėkota už sugaištą laiką ir pranešta, kad bus sulaužytos ne trys, o tik viena ietis⁶². Kaip matėme, sulaužęs ietis pagerbiant A. K. Naruševičių, vėliau J. S. Pacą, D. Pacą, ir J. V. Despotą-Zenovičių minėjo kitas husaras ir atsiminimų autorius A. D. Skorobohatas.

⁵⁷ Atsiminimų autorius datavo šį įvykį klaidingai – 1670 m. rugpjūčio 15 d. Kiti šaltiniai rodo, kad Stanislovas Masalskis mirė 1670 m. lapkričio 7 d. Jei mėnuo ir diena atsiminimuose nurodyti teisingai, pagerbiant mirusįjį ietis galėjo būti sulaužyta 1671 m. rugpjūčio 15 d. *Ten pat*, s. 120–121.

⁵⁸ *Ten pat*, s. 121.

⁵⁹ J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 174.

⁶⁰ *Ten pat*, s. 180.

⁶¹ *Ten pat*, s. 239.

⁶² *Ten pat*, s. 252–253.

1668 m. įvykusio Jono Kazimiero vizito metu husarui A. D. Skorobohatui buvo suteikta gerbė padovanoti dėmėtą medžioklinį šunį ir gauti iš jo kavaleristų itin vertinamą dovaną – žirgą, kurį, kaip minėta, kitais metais jis iškeitė į didžiojo etmono M. K. Paco turkišką žirgą⁶³. Bendravimas su valdovu ir etmonu, keitimasis dovanomis taip pat pabrėždavo husarų elitinį statusą kariuomenėje, priklausymą Lietuvos aristokratijai, artumą dignitorių sluoksniui ir jų pripažinimą ATR aukščiausiosios vadovybės. Be abejo, senas bajoriškas tradicijas atskleidžiantis medžioklinio šuns ar žirgo dovanojimas buvo dar viena atsidavimo vadovybei (valdovui ir etmonui) išraiškos forma. Mirusiųjų pagerbimo pavyzdžiai rodo ir LDK diduomenės tapatinimąsi su husarais – riterių luomo karingąja dalimi, geriausiai įkūnijančia ir saugančia jos tradicijas.

Žygyje, taip pat ir stovykloje karių laukė daugybė pavojų. Nuo jų nebuvo apsaugoti ir rinktinių kariuomenės dalinių kariai. Vienas rimčiausių pavojų buvo karių sveikatai ir gyvybei grėsmę kėlusios ligos ir žygyje ar mūšyje patirti sužeidimai. XVII a. medicina nebuvo pajėgi užtikrinti tinkamo sergančių arba sužeistų karių gydymo ir būtinos skubios pagalbos. Tuometė medicinos tarnyba Karūnos ir LDK bei kitų valstybių kariuomenėse dar nebuvo išvystyta. Karių mirtingumas žygio sąlygomis buvo didelis. Husarų mirtingumą didindavo ir itin pavojingos šiai kavalerijos formuotei skiriamos užduotys. Jų neaplenkdavo ligos. Nenuostabu, kad tarnaujant kavalerijoje dažnai pasitaikydavo su mūšiais nesusijusių sužeidimų. Žinių apie tai randame abiejų lietuvių kavaleristų atsiminimuose. 1660 m. Lietuvos kariuomenei žygiuojant iš Bauskės po nepasisėkusios apsiausties, jodamas žirgu J. V. Počobutas Odlanickis, į savo husariško balno lankus atsitrenkęs, itin smarkiai susižeidė stuburą (*szwankowałem tak sprośnie z kokiem, że oba lęki usarskie złamały się o grzbiet mój*) ir ištinus kaklui sunkiai negalavo⁶⁴. 1661 m. husaras prarado nuo savaitę trukusios karštligės mirusį palydos raitelį Kučinską (*Kuczyński*)⁶⁵. Elitinėje husarų vėliavoje tarnaujantis A. D. Skorobohatas prasarė, kad vos mirties išvengė pačioje 1667 m. pradžioje⁶⁶. Jis rašė susižeidęs žygyje 1683 m. gruodį ir dar kartą 1684 m. vasarį ir toliau sunkiai sirgdamas namie vos

⁶³ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 107, 118–119.

⁶⁴ J. Wł. Poczobut Odlanicki. *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 137.

⁶⁵ *Ten pat*, s. 151.

⁶⁶ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 106,

išvengė kojos amputacijos tų pačių metų kovą. 1684 m. vasario nesėkmes lydėjo ištikimo tarno Žukausko (*Żukowski*) mirtis⁶⁷.

Kariuomenės elitui priklausančių husarų vėliavų draugai puoselėjo bajorų luomo vertybes ir tradicijas. Akivaizdu, kad bajoriška garbės samprata neleisdavo nuolaidžiauti arba lengvai atleisti įžeidėjams. Tai vertė rizikuoti savo sveikata ar gyvybe. Dvikovoje parodyta drąsa ir meistriškumas padėdavo dalinyje įtvirtinti savo statusą.

Husarų vėliavos draugo J. V. Počobuto Odlanickio užrašuose gausu dvikovų paminėjimų. Anot atsiminimų autoriaus, kautis teko ir su savo, ir su kitų husarų vėliavų draugais. Dvikovų būta tiek kariuomenės stovykloje, tiek iš jos išvykus, kai vėliava tiesiogiai nedalyvaudavo karo veiksmuose. Štai, 1660 m. rugsėjį vykstant karui su Rusija, gynybai parengtoje stovykloje prie Basios upės⁶⁸ ginčas dėl vietos rejestre (registre) tapo J. V. Počobuto Odlanickio ir Kazimiero Jurevičiaus (*Kazimierz Jurewicz*) dvikovos kardais priežastimi. Tą kartą nuo kraujo praliejimo dvikovininkus sulaikė kitų vėliavų draugai⁶⁹. Priešininko nuostolius sudarė nukirsta jo kardo kryžma. Atsiminimų autoriaus žodžiais, ši dvikova padėjo jam išsaugoti vietą rejestre ir pilnė nedraugų pagarbą. Kai kurios dvikovos kildavo dėl atsitiktinių dalykų. 1662 m. gruodį Alytuje vykusios vakaronės metu kilęs konfliktas peraugo į J. V. Počobuto Odlanickio dvikovą su Lietuvos kanclerio Kristupo Zigmanto Paco husarų vėliavos draugu Mykolu Rajeckiu (*Michał Rajecki*)⁷⁰. Dažniausiai dvikovininkai kaudavosi kardais, tačiau kartais raiteliams įprastu būdu naudodavo pistoletus. Didžiausia tikimybė, kad šūviais iš pistoletų apsikeista 1665 m. liepos 12 d. Kupiškyje. Dvikovų nevengusio husaro žodžiais, tądien į jį šovė, bet nepataikė Lietuvos kanclerio husarų vėliavos draugas Bogdanas Aleksandravičius (*Bohdan Alexandrowicz*). Atsakomasis šūvis pakirto oponento žirgą⁷¹. Paminėtas ir atvejis, kai kitų husarų draugų dvikova baigėsi mirtimi. J. V. Počobuto Odlanickio liudijimu, 1663 m. liepos 20 d. nuo husarų draugo Mykolo Skirmanto (*Michał Skirmont*) rankos žuvo

⁶⁷ *Ten pat*, s. 140–141.

⁶⁸ Basios (*Бася*) upė yra dabartinėje Baltarusijoje, Mogiliavo srityje.

⁶⁹ J. Wł. Poczobut Odlanicki. *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 139.

⁷⁰ *Ten pat*, s. 179.

⁷¹ *Ten pat*, s. 215.

toje pačioje husarų vėliavoje tarnavęs draugas Kaunackis (*Kownacki*)⁷². Įmanoma, kad XVII a. visuomenės bajoriškosios dalies kultūros kontekste pastarojo husaro dvikovų istorija nebuvo išimtinė. Tačiau buvo ir dvikovomis santykių problemas spręsti nelinkusių karių. Prie jų priskirtume A. D. Skorobohatą, husaru tapusį brandesnio amžiaus (26 metų). Galbūt nenoras rašyti apie dvikovas, o gal charakterio ypatumai, auklėjimas ar įsitikinimai lėmė tai, kad pastarojo kario atsiminimuose beveik neminimos kovos dėl garbės. Šio Lietuvos kariuomenės husaro dvikovos aprašymas yra reta išimtis. Atsiminimuose A. D. Skorobohatas prasarė, kad 1689 m. gegužės 1 d., kai pats husarų vėliavoje jau netarnavo, vienas iš jo namuose besisvečiuojančių karių liepė tarnui pavogti muškietą, kurią jėga susigrąžinus kilo konfliktas. Gegužės 3 d. ryte nedraugas iškvietė atsiminimų autorių iš bažnyčios į dvikovą⁷³.

Grįžtant prie karių gyvenimo stovykloje ir žygio metu, verta paminėti, kad, be dvikovų, kariuomenės stovykloje įvykdavo ir kitokio pobūdžio incidentų. J. V. Počobuto Odlanickio liudijimu, 1660 m. pavasarį antrosios V. K. Gosevskio husarų vėliavos draugą Steponą Pšistanovskį (*Stefan Przystanowski*) nužudė kitų karių tarnai. Mirties bausmė kaltiesiems įvykdyta Baisogaloje⁷⁴. Sunkiojo kavaleristo atsiminimuose užsiminama ir apie jų palydoms priklausiusių žmonių pabėgimo iš dalinio atvejus. Štai 1660 m. rugpjūčio 25 d. jis paminėjo pabėgus savo tarnus⁷⁵.

Aprašant judėjimą žygių metu dažniausiai apsiribojama bendro pobūdžio žiniomis, nurodant judėjimo kryptis ir laiką. J. V. Počobuto Odlanickio atsiminimuose aprašytas 1663 m. pabaigos–1664 m. pradžios Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių žygis į Rusiją – išimtis. Juose pateiktas palyginti detalus netipiško, visomis prasmėmis žiauraus ir itin sunkaus žygio aprašymas. Atsiminimų autoriaus liudijimu, žygio metu nepavykus užimti priešo ginamo Roslavlio įtvirtinimų, kariuomenės nužygiavo prie Briansko, vėliau – prie Sevsko⁷⁶. Husaras pamini, kad sausio 14 d., įžen-

⁷² *Ten pat*, s. 182.

⁷³ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 148–149.

⁷⁴ J. Wł. Poczubot Odlanicki. *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 137.

⁷⁵ *Ten pat*, s. 138.

⁷⁶ *Ten pat*, s. 186–188, 190–193; J. Janowski, Aleksander Hylary Połubiński. Działalność wojskowa w latach 1650–1665, *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, Tom X, Warszawa, 1938, s. 185–186.

gus pusantrios mylios į Rusijos teritoriją, Lietuvos lauko etmonas Mykolas Kazimieras Pacas suteikė „leidimą deginti ir pjauti“ (*licencyją palić i ścinać*)⁷⁷. Tą dieną apie penkias mylias nužygiavusios pajėgos, įskaitant husarus, ketino apsistoti nakvynei, bet gavo nurodymą naktį nužygiuoti dar penkias mylias. Pasiėkusios numatytą vietą, čia praleido naktį ir visą dieną⁷⁸. J. V. Počobutas Odlanickis vaizdingai aprašė 1664 m. kovo pradžioje (mėnesio 1 arba 3 d.) įvykusį susitikimą su valdovu Jonu Kazimieru⁷⁹, apžiūrint per Desnos upę statomą perkėlą. Minimas kariuomenei saugiai persikelti į kitą upės krantą statomas tiltas ant valčių. Su caro pajėgomis planuota susiremti kitame krante.

Atsiminimuose jaučiama husaro kritika karinių gabumų neturinčio Jono Kazimiero planui ir pritarimas Karūnos bei LDK kariuomenių vadovybei, bandančiai karalių nuo jo atkalbėti. J. V. Počobuto Odlanickio liudijimu, galiausiai „vargais negalais jo malonybę karalių nuo to sumanymo atkalbėjo, už ką šlovė Aukščiausiam, nes tikrai kariuomenė būtų pražuvusi tame tankiame miške, kur norėjo panaudoti husarus, į kuriuos visos viltys dėtos“⁸⁰.

A. D. Skorobohato atsiminimuose randame skirtingomis sąlygomis vykusią žygių aprašymų. Vienuose autorius užfiksavo spartų savo husarų vėliavos ir kitų LDK kariuomenės dalinių judėjimą, kituose pateikė užsėtusių, nesklandžiai vykusią žygių atvejus. Štai 1678 m. spalį M. K. Paco husarų vėliava be gurguolės sparčiai žygiavo pasitikti prie Prūsijos artėjančius švedus⁸¹. Visiškai kitaip atrodo gana nuodugnai aprašytas 1683 m. žygis. Husarų vėliava, kurios rotmistru mirus M. K. Pacui tų metų pavasarį tapo pats Jonas Sobieskis, atsiminimų autoriaus žiniomis, pajudėjo iš Anykščių 1683 m. rugsėjo 9 d. Rugsėjo 20 d., kai vėliava persikėlė per Nemuną prie Kauno, jau buvo praėjusi savaitė po valdovo vadovaujamos Karūnos kariuomenės ir Šventosios Romos imperijos pajėgų pergalės prie Vienos (rugsėjo 12 d.). Besitęsiant Lietuvos kariuomenės žygiui, rugsėjo 22 d. dalinį kuriam laikui palikęs A. D. Skorobohatas išvyko namo ir čia spalio 3 d. priėmė savo husarų vėliavos poručniką ir

⁷⁷ J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 188.

⁷⁸ *Ten pat*, s. 190.

⁷⁹ *Ten pat*, s. 200.

⁸⁰ *Ten pat*, s. 200–201.

⁸¹ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 130.

draugus. Atsiminimų autorius minėjo išvykęs paskui vėliavą spalio 7 d., o spalio 9 d. pavijęs ją prie Surazo (*Suraz*) Palenkėje⁸². Husarų dar laukė tolimesnis žygis per Lenkijos karalystę. Atsiminimuose pažymėta, kad lapkričio 18 d. vėliava pasiekė Lvovo prieigas, o lapkričio 25 d., gavusi nurodymą, naktį žygiavo be gurguolės, kuri išsiūsta prisijungė prie Karūnos kariuomenės. Tą pačią naktį husarų vėliava jau turėjusi nakvoti prie Podolės Kameneco. Lapkričio 26 d. A. D. Skorobohatui judant su priešakine sargyba, lietuvių ir lenkų kariuomenės susijungė, o lapkričio 27 d. įrengė stovyklą apsnigtuose laukuose⁸³. Jau kitą dieną husarų ir kitų Karūnos ir LDK pajėgų laukė susidūrimas su priešū.

Husarų tekstai byloja, kad kai kuriais atvejais laukti mūšio buvo itin sunku. Rašydamas apie kovas su švedais Kurše 1659 m., J. V. Počobutas Odlanickis apibūdino spalio 18 d. pavojaus signalą ir pasiruošimą susidūrimui su priešū. Tuomet, atėjus žiniai apie artėjančius R. Douglaso vadovaujamus Švedijos kariuomenės dalinius su artilerija, lietuvių kavaleristo liudijimu, jis su bendražygiais apsiginklavo kaip mūšiui, išsidėstė kovos rikiuote ir ją išlaikė nuo vidurdienio iki nakties blogomis oro sąlygomis – maišantis pirmam tą rudenį sniegui su lietumi. Vėliau, taip ir nesulaukusi švedų puolimo, kariuomenė paliko užimtą lauką⁸⁴.

1663–1664 m. žygyje prieš caro kariuomenę rikiuotėje stovėta ir naktimis. Atsiminimuose husaras J. V. Počobutas Odlanickis prasarė apie sunkias sąlygas. Kariai kentė alkį ir šaltį, o pasibaigus pašarui, savo žirgus kavaleristams teko šerti lapuočių žieve⁸⁵. Panašias sąlygas, aprašydamas 1673 m. Chotyno kampaniją, paminėjo ir A. D. Skorobohatas. Anot atsiminimų autoriaus, tų metų lapkričio 9 d. Karūnos ir Lietuvos kariuomenės rengėsi mūšiui smarkiai apšaudomos apkasuose įsitvirtinusių turkų artilerijos. Atsitraukusiai per ketvirtį mylios Lietuvos kariuomenei teko nakvoti be vežimų ir ugnies. Sunkių žygio sąlygų nepalengvino ir pergale mūšio lauke. Apie sunkumus prie Chotyno husaras rašė ir apibūdinamas padėtį įveikus turkus. Lapkričio antrojoje pusėje pasidavus turkų užimtai tvirtovei, prie jos kartu su likusia kariuomene stovėję kavaleristai turėjo skubiai parūpinti savo žirgams pašaro, kurio visai nebebuvo likę

⁸² *Ten pat*, s. 135–136.

⁸³ *Ten pat*, s. 138–139.

⁸⁴ J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 131.

⁸⁵ *Ten pat*, s. 204.

dėl gausiai iškritusio sniego⁸⁶.

Husarų vėliavos sudėtyje 1659–1660 m. Kurše vykusiose kovose su švedais ir vėlesnėse kovose su Rusija LDK teritorijoje bei už jos ribų dalyvavęs J. V. Počobutas Odlanickis gana išsamiai aprašė priešo užimtų pilių apgulas. Atsiminimuose jis palyginti daug vietos skyrė Lietuvos kariuomenės kairiojo sparno (Žemaitijos divizijos) 1659–1660 m. vykdytai Bauskės apgulai. Joje kartu su kitais kavalerijos, pėstininkų daliniais ir artilerija dalyvavo ir atsiminimų autorius su husarų vėliava. Rašydamas apie apgulą, kavaleristas išskyrė ką tik į miestą atvykusios (1659 m. spalio 27 d.) savo husarų vėliavos naktinį budėjimą prie pilies, pagrindinės kariuomenės dalies, įskaitant pėstininkus, atvykimą (1659 m. lapkričio 2 d.) ir apgulai vadovavusio Mykolo Kazimiero Paco skyrimą regimentoriumi⁸⁷ (1659 m. lapkričio 5 d.). Husaras paminėjo ir savo apsilankymą namuose (1659 m. lapkričio 10–gruodžio 16 d.) siekiant aprūpinti stovykloje įsigytą palydą, vėlesnį grįžimą į kariuomenę prie Bauskės, kur šventė Kalėdas⁸⁸. Paminėtas tais pačiais metais (1659 m. gruodžio 30 d.) įvykęs švedų įgulos išpuolis, kurio metu žuvo 6 karininkai su pėstininkais⁸⁹.

Sėkmingi lietuvių dalinių veiksmai ir kitų švedų kontroliuotų tvirtovių užėmimas buvo optimizmo Bauskę apgulusiems daliniams teikusios naujienos, tačiau užimti priešo atkakliai ginamos pilies jie negalėjo. J. V. Počobuto Odlanickio žiniomis, tęsdami apsiaustį, 1660 m. vasario 20 d. lietuviai iš keturių pusių apšaudė pilį iš patrankų ir mortyrų, ištiesią dieną bombarduodami priešą didelės galios sviediniais (artilėrijos granatomis ar bombomis)⁹⁰, veikslių nenutraukė ir naktį, tačiau įgulos pasiduoti neprivertė (*bili nasi ze czterech stron z dzia! i mozdzierzów, granaty potężne rzucano ca!y dzień, nawet i w nocy nie dawano im pokoju,*

⁸⁶ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 122–123.

⁸⁷ Regimentorius (lenk. *regimentarz*) – laikinas kariuomenės vadas, paprastai skiriamas etmonui patekus į nelaisvę arba jei po etmono mirties į jo pareigas kurį laiką nebuvo paskirtas kitas asmuo. Teise skirti regimentorių, kuriam patikėdavo vadovavimą kariuomenei, Lenkijos ir Lietuvos valdovas naudodavosi ir tada, kai siekdavo sumažinti kurio nors etmono įtaką ginkluotosiose pajėgose ir valstybėje.

⁸⁸ J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 134–135.

⁸⁹ *Ten pat*, s. 135.

⁹⁰ Artilėrijos granatos (lenk. *granaty artyleryjskie*) – sprogstamieji artilėrijos sviediniai, XVII–XIX a. naudoti prieš gyvąjį jėgą naikinti ir įtvirtinimams griauti. Didesnio kalibro sprogstamiesiems artilėrijos sviediniams prigijo bombų pavadinimas.

co im nic snac nie szkodziło, kiedy nie pomysleli o traktatach). Po to, kai 1660 m. kovo 7 d. sudegė nemaža miesto dalis, kurioje buvo įsikūrusi poručniko Kazimiero Žeromskio (*Kazimierz Żeromski*) vadovaujama kita lauko etmono husarų vėliava, pagrindiniai Lietuvos kariuomenės kairiojo sparno daliniai atsitraukė nuo neužimtos Bauskės pilies. Prie jos sienų, husaro žiniomis, lietuviai neteko šimto keliolikos pėstininkų ir trijų kapi-tonų⁹¹. Rašydamas apie švedų įgulos išėjimą iš Bauskės, sudarius 1660 m. gegužės 3 d. Olyvos taikos sutartį, atsiminimų autorius paminėjo, kad šios nedidelės pilies tinkamumą gynybai užtikrino jos padėties ypatumai. Daug laiko apguloje praleidęs husaras teigė, kad po pilimi, pastatyta ant uolėtos kalvos, Mūšos ir Nemunėlio upių santakoje, nebuvo galima pasikasti⁹².

Kaip matome iš J. V. Počobuto Odlanickio atsiminimų teksto, LDK kariuomenės Žemaitijos divizijos husarų patirtį praplėtė ir dalyvavimas rusų užimtos Vilniaus pilies apguloje⁹³. Kavaleristo žiniomis, LDK sostinė 1660 m. liepos 13 d. pasiekę V. K. Gosevskio husarų vėliavos kariai buvo netrukus įvykusio priešo naktinio išpuolio ir mėnesio pabaigoje surengto pilies šturmo liudininkai. Liepos 31-osios naktį puolančius lietuvius caro kariai, kaip teigė husaras, atmušė panaudoję ore paskleistą nuodingąją priemonę, kuri nužudė ir sužalojo apie septynis šimtus žmonių. Atsiminimų autorius teigė, kad pastaroji priemonė paveikė ir jo husarų vėliavą. Rašydamas apie tolesnę įvykių eigą, J. V. Počobutas Odlanickis paminėjo M. K. Paco vadovaujamo Lietuvos kariuomenės kairiojo sparno pagrindinių pajėgų (taip pat ir jo husarų vėliavos) atitraukimą nuo Vilniaus ir jų žygį į dabartinės Baltarusijos teritoriją suprasdamas, kad jos turėjo parremti didžiojo etmono P. Sapiegos dešiniojo sparno veiksmus prieš caro

⁹¹ J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 136.

⁹² *Ten pat*, s. 137.

⁹³ 1660 m. Vilniuje ir Kaune esančios Rusijos kariuomenės įgulos buvo rimta kliūtis vaduojant okupuotą Lietuvos teritoriją ir užtikrinanti išvaduotos dalies saugumą. Savo išpuoliais šiuose miestuose esantys caro kariuomenės daliniai ne tik niokojo artimiausias vietas, bet ir kėlė grėsmę išlaisvintos Žemaitijos pavietams. Iš Vilniaus, Kauno ir Gardino siunčiamos priešų karių grupės plėšdavo bajorų valdas, atimdami maistą ir pašarą. Kai kuriais atvejais bajorai ir valstiečiai buvo žudomi, o jų sodybos deginamos. Žiaurūs išpuoliai turėjo atgrasyti bajorus nuo pagalbos Lietuvos kariuomenės daliniams ir buvo svarbūs aprūpinant caro kariuomenės įgulas maistu bei pašaru rengiantis laukiamai blokadai. K. Kossarzecki, *Kampania roku 1660 na Litwie*, s. 286–289.

kariuomenę. Atsiminimuose jis prasitarė apie blokuoti Vilniaus pilies paliktus Lietuvos kariuomenės reitarus, pėstininkus ir totorių vėliavas⁹⁴.

MŪŠIAI

XVII a. Karūnos ir LDK husarai buvo sunkiosios kavalerijos rūšis, skirta prieš rikiuotei mūšio lauke pralaužti. Puolantys sunkiai ginkluoti kavaleristai atlikdavo sudėtingus manevrus, glausta rikiuote artėdavo link prieš paleidę žirgus šuoliais. Kartais, vadovybei derantis su priešu, laukti mūšio pradžios reikėdavo ilgai. Kitais atvejais mūšis prasidėdavo netikėtai, užklupus priešui arba stengiantis jį užklupti. Kai kada laukiamas mūšis galėjo apskritai neįvykti.

Pažvelgę į XVII a. pirmosios pusės mūšius nesunkiai įžiūrėsime husarų taktinį pranašumą prieš priešą kavaleriją ir pėstininkus. Šį pranašumą nusako ir mūšiuose su turkais bei švedais dalyvavę kavaleristai.

1621 m. prie Chotyno puolančią turkų kariuomenę kontratakavusiai husarų vėliava vadovavęs Jonas Rudamina apibūdino artėjančius sultono karius kaip grakščius, brangią aprangą vilkinčius ir savo jėgomis patikintinius raitelius. Taip apibūdintiems spahiams ir kitiems rinktiniams sultono raiteliams atremti husarų vėliavos rikiuodavosi dviem eilėmis⁹⁵. Šiose kautynėse iečių neturintys Rudaminos husarai, registruose vadina mi reitais, patyrė daug nuostolių, tačiau kartu su kitomis trimis husarų vėliavomis parbloškė turkų kavaleriją ir janyčarus bei privertė juos greitai pasišalinti iš mūšio lauko. Rašydamas apie šio susidūrimo padarinius Rudamina minėjo stulbinantį psichologinį efektą – Osmanų pajėgos daugiau nedrįso pulti sunkiosios kavalerijos ginamų pozicijų⁹⁶.

Husaro Jono Kunovskio (*Jan Kunowski*) reliacijoje aprašyta elitinio Gustavo II Adolfo kirasyrų eskadrono kova su Aleksandro Korvino Gosevskio husarų vėliava prie Kropimoizos ežero. Eiliuotame tekste J. Ku-

⁹⁴ J. Wł. Poczubot Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 138; K. Kosażekio pateiktais duomenimis, Vilniaus pilyje esančiai rusų igulai blokuoti buvo palikti Kazimiero Żeromskio vadovaujami pėstininkai, reitai, dragūnai ir dvi totorių vėliavos. K. Kossarzecki, *Kampania roku 1660 na Litwie*, s. 296.

⁹⁵ XVII a. įprastą Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių husarų vėliavos rikiuotę mūšyje sudarydavo trys kavaleristų eilės.

⁹⁶ R. Sikora, *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*, s. 62.

novskis nurodė, kad per susidūrimą tankiai išsirikiavę švedų kavaleristai apšaudė husarus taikydami šioms į veidą ir kaklą. Švedų kirasyrai kovėsi kitaip nei Karolio IX reitarai Salaspilio (Kircholmo) mūšio lauke. Po sumaištį keliančios kovos kirasyrai atsitraukdavo, persirikiuodavo ir vėl atakuodavo. Tai kartojosi kelis kartus. Kunovskio eilės kalba apie tai, kad galiausiai husarų atmušti švedų kirasyrai atsitraukė⁹⁷. Švedų pistoletų ugnis buvo nepakankamai efektyvi, akivaizdu, kad kovoje šaltaisiais ginklais LDK sunkioji kavalerija juos vis dar pranoko.

Geba išlaikyti iniciatyvą mūšyje ir taktinis pranašumas priešo kariuomenės atžvilgiu atskleista husarų tekstuose ir XVII a. antrojoje pusėje, tačiau užfiksuoti ir visai Lietuvos, taip pat Karūnos kariuomenei gero nežadantys pokyčiai. Tai ypač gerai rodo susidūrimų su Rusijos kariuomene aprašymai, kuriuose pabrėžiama išaugusi priešo artilerijos pabūklų ir pėstininkų muškietų ugnies galia.

1655 m. rusų užimto Mogiliavo šturme dalyvaujanti kavalerijos vėliavos, kartu ir husarai, miestą pasiekė užšalusia Dniepro upe. Puolime dalyvaujanti husarų vėliava, kurioje tarnavo Kristupas Vorbekas-Letovas, anot reliacijos, buvo smarkiai („negailint parako ir kulų“) apšaudyta nuo aukštutinio (senojo) miesto pastatų ir statinių (aštriakuolių) tvoros⁹⁸. Laiške tėvui jis rašė, kad prie miesto lietuvių kavaleristus pasitiko pro vartus pabirę rusų pėstininkai – muškietininkų ir pikinierių formuotė bei kazokai. Lauko etmono V. K. Gosevskio įsakymu husarai ryžtingai (*resolute*) atakavo caro pėstininkus, kurie juos pasitiko muškietų salvėmis⁹⁹, tačiau taip sustabdyti nesugebėjo. Priešo eiles pasiekę husarai sulaužė savo ietis ir, K. Vorbeko-Letovo žodžiais, išsitraukę palašus, arba kardus¹⁰⁰, ėmė persekioti į viršutinį miestą besitraukiančius rusų karius ir kazokus. Reliacijoje aiškiai parodyta, kad pirmasis husarų smūgis ietimis ir kardais pralaužė priešą rikiuotę, tačiau mėginant toliau šturmuoti Mogiljavą sėkmė nuo LDK karių nūsusuko.

Į žemutinį miestą kavaleristai pateko pro jį juosiančioje statinių tvo-

⁹⁷ *Ekspedycja inflantska 1621 roku*, s. 131–133.

⁹⁸ Kristupo Vorbeko-Letovo laiškas Motiejui Vorbekui-Letovui, M. Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci*, s. 218.

⁹⁹ *Ten pat*, s. 219.

¹⁰⁰ Gali būti, kad Kristupo Vorbeko-Letovo laiške palašais vadinami kardai. Pagal istorinę tradiciją husarų kardai kartais buvo vadinami palašais arba husarų palašais.

roje padarytą siaurą išlaužą, tinkamą žirgams praeiti. Į miestą prasibrovė V. K. Gonsevskio husarų ir kazokų (šarvininkų)¹⁰¹ vėliavų bei Naugarduko vėliavininko Stepono Franckevičiaus (*Stefan Frackiewicz*) Naugarduko pavieto husarų vėliavos kariai (apie 150 žirgų)¹⁰². Staigi rusų pikinierių ir muškietininkų ataka atkirto dalį į miestą patekusių kavaleristų nuo anapus įtvirtinimų likusių bendražygių. Tarp atkirstųjų buvo K. Vorbeke-Letovo vėliava. Laiške tėvui jis minėjo, kad, nesitikėdami laiku sulaukti pagalbos ir prasimušti pro artimiausius vartus, kavaleristai susiskirstė į vėliavas ir pasileido žemutinio miesto gatvėmis veikdami trimis grupėmis. Išėjimo iš miesto ieškančios LDK kavaleristai buvo intensyviai, kulkoms skriejant kaip krušai, apšaudomi iš namų, puolami pikėmis, trumpesnėmis kazokų ietimis ir bardišiais (*Srodze gęstą strzelbę rażono nas z domów, a mianowicie w ciasnych zawulkach, że kule jako grad lecieli, a co spisami, z oszczepami kłóli, bardyszami siekli, siła by o tym pisać*)¹⁰³. Mėginančius prasiveržti prie kurių nors vartų Lietuvos kariuomenės husarus ir kazokus apšaudydavo prieš kazokų šauliai ir rusų muškietininkai (*srodze nas z samopatów i muszkietów okurzywali*). Siaurose miesto gatvėse husarai negalėjo išsiskleisti įprasta kovos rikiuote, buvo apšaudomi iš namų, patekdavo į pikėmis, kazokų ietimis ir bardišiais puolančio prieš pasalas, bet veržėsi toliau atsišaudydami iš pistoletų. Galiausiai maždaug po trijų valandų, suradus silpniau ginamus Bychovo vartus, pavyko juos užimti ir kurį laiką išlaikyti. Vėliau, nesant vartams išlaikyti reikalingų pėstininkų, kavaleristai atsitraukė pas saviškius¹⁰⁴.

J. V. Počobutas Odlanickis apibūdino 1659 m. spalio 21 d. datuojamą mūšį su švedais prie Mūšos upės. Sparčiai judančių Lietuvos kariuomenės dalinių priešakinė sargyba sumušė nedidelę prieš grupę ir paėmė 30 karių į nelaisvę¹⁰⁵. Inicijatyvą išlaikantys LDK kariuomenės daliniai tęsė įtvirtintą stovyklą įsirengusių R. Douglaso vadovaujamų švedų pajėgų puolimą. Husaro žiniomis, atvirame lauke su lietuviais besikaunan-

¹⁰¹ Šaltinyje ši vėliava vadinama *kozacka pancerna* (kazokų šarvininkų).

¹⁰² Kristupo Vorbeke-Letovo laiškas Motiejui Vorbekui-Letovui, M. Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci*, s. 219; R. Sikora, *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*, s. 119.

¹⁰³ Kristupo Vorbeke-Letovo laiškas Motiejui Vorbekui-Letovui, M. Vorbek-Lettow M. *Skarbnica pamięci*, s. 219–220.

¹⁰⁴ *Ten pat*, s. 220.

¹⁰⁵ J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 131.

čias priešojus pajėgas parėmė daugiau nei 600 švedų reitarų, pastiprinimo sulaukus – ir lietuvių pajėgos. Kova tęsėsi iki sumaištų atnešusių sutėmų, kai priešą buvo sunku atskirti nuo saviškių. Dar kartą pastiprinimo sulaukę LDK kariai, J. V. Počobuto Odlanickio liudijimu, nustumė švedus iki apkasų, tačiau, į kovą stojus priešojus pėstininkams su artilerija, turėjo atsitraukti. Iš atsiminimų aiškėja, kad kovoje su priešojus kavalerija V. K. Gosevskio husarų vėliava ir kiti LDK kariuomenės daliniai, visų pirma kavalerija, turėjo taktinį pranašumą ir pajėgė išstumti priešą iš mūšio lauko. Husaro tikinimu, nakties tamsa lėmė minimalius priešojus nuostolius ir apsaugojo nuo jų lietuvių. Jau kitą dieną R. Douglasas paliko savo įtvirtintas pozicijas ir atsitraukė į Rygą toliau persekiojamas LDK kariuomenės¹⁰⁶.

Tas pats atsiminimų autorius vaizdingai aprašė lietuvių ir lenkų pajėgų, taip pat ir savo husarų vėliavos dalyvavimą kovose su caro vaivados kunigaikščio Jurijaus Dolgorukio armija prie Basios upės 1660 m. spalį. Rašydamas apie pagrindinį mūšį, įvykusį spalio 8 d., kai abi kovojančios pusės patyrė daug nuostolių, jis stengėsi nuosekliai perteikti šio kruvino susidūrimo eigą. Paminėti mūšio lauke išsirikiavusių Lietuvos ir Karūnos dalinių pozicijas sustiprinę lauko įtvirtinimai (5 šancai), kuriuose buvo išdėstyta artilerija ir pėstininkai, ryte Lietuvos didžiojo etmono nusiųstas trimitininkas, pakvietęs J. Dolgorukų išeiti iš taboro ir stoti į kovą atvirame lauke. Apie vidurdienį iš stovyklos išėję rusų daliniai, palaikomi 25 pabūklų ugnies, staigiai atakavo lietuvių ir lenkų pozicijas¹⁰⁷. Atsiminimų autoriaus žiniomis, dalis lietuvių ir lenkų vėliavų gavo įsakymą pulti. Taip suskambėjus muzikai, giedant religinę giesmę (*O gloriosa – O pełna chwały*)¹⁰⁸ ir kviečiant į pagalbą Švenčiausiąją Mergele, kapeliono palaiminta kairiajame lietuvių ir lenkų sparne stovėjusi V. K. Gosevskio husarų vėliava kontratakavo priešą. J. V. Počobuto Odlanickio žiniomis, patyrę nuostolių lietuvių husarai padarė caro kariuomenės rikiuotėje spragą, o vėliau, į kovą stojus ir kitiems daliniams, sudavę dar vieną smūgį, įveikė priešą ir persekiojo rusų karius iki jų stovyklos. Atsiminimuose kavaleristas prisipažino negalėjęs dalyvauti persekiojant priešą ir atsklei-

¹⁰⁶ *Ten pat*, s. 132.

¹⁰⁷ *Ten pat*, s. 143; Малов А. В. Московские выборные полки солдатского строя в начальный период своей истории. 1656–1671 гг. Москва, 2006, с. 456.

¹⁰⁸ *O gloriosa – O pełna chwały* – Marijos giesmės pavadinimas.

dė savo asmeninę patirtį. Husaro žirgas buvo pašautas, parkritęs atsikėlė, bet kartu su juo nukritusio raitelio koja susipainiojo balnakilpėje. Gulničio kario vos nesutrypė kiti žirgai, tačiau, nusimovus batui, atsigavęs jis išsilaisvino ir nuskubėjo atgal pas saviškius. Gavęs nedidelį darbinį arklį, J. V. Počobutas Odlanickis nujojo į tą pačią vietą ir kiek toliau rado gulintį savo žuvusį žirgą¹⁰⁹.

1661 m. spalio 18-osios mūšyje su Rusijos kariuomenės vaivados Ivano Chovanskio pajėgomis, J. V. Počobuto Odlanickio žiniomis, puolanti rusų kariuomenės rikiuotę sudarė penkios tvarkingos grupės¹¹⁰. Jas prie perkėlos pirmiausia turėjo pasitikti lengvosios kavalerijos vėliavos. Vėliau nurodymą judėti gavo husarai. Kai intensyvi priešo artilerijos pabūklų ugnis palietė sunkiųjų kavaleristų eiles, šie patys paprašė nurodymo pulti. J. V. Počobuto Odlanickio žodžiais, gavę leidimą, husarai atakavo ir smogė priešui, tačiau ir patys patyrė nuostolių. Ši ataka buvo tik pirmoji. Lietuvos kariuomenės kavaleristas teigė, kad už perėjos husarai susirėmė su priešu iki šešių kartų (*i drugi, i trzeci, aż do szóstego razu potykaliśmy się, co raz za przeprawą*). Ten pat į kovą stojo ir kai kurios kitos vėliavos, praradusios daug žmonių ir žirgų¹¹¹. Mūšyje dalyvavusio atsiminimų autoriaus manymu, lietuvių kavalerija patyrė daug nuostolių todėl, kad turėjo kautis neparankioje vietoje (*naszych siła nabito i nastrzelano, z tych przyczyn, że się we złym miejscu nam potykać przyszło*). Rusijos kariuomenė užėmė mūšio lauką ir triumfavo: muškietų kulkos pasiekdavo lietuvių kariuomenės šancus¹¹², o pabūklų sviediniai perlėkdavo per visą LDK stovyklą¹¹³.

Atsiminimuose husaras J. V. Počobutas Odlanickis džiaugėsi Karūnos dalinių remiamos ir pastiprinimą iš Lietuvos gavusios LDK kariuomenės atsakomuoju smūgiu I. Chovanskio armijai. Netoli Polocko lapkričio 4 d.

¹⁰⁹ J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 143.

¹¹⁰ *Ten pat*, s. 159.

¹¹¹ *Ten pat*, s. 160.

¹¹² Šancas (lenk. *szaniec*, rus. *уаианеи*, vok. *Schanze*) – iš žemės suformuotas lauko fortifikacinis statinys – žemių pylimas ir fosa (griovys). Buvo naudojamas apsaugoti artilerijos pabūklams.

¹¹³ J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 162.

įvykusiame Kušlikų¹¹⁴ mūšyje jungtinės lietuvių ir lenkų pajėgos atakavo caro kariuomenės užimtas pozicijas. Pasinaudojusios tiršta migla ir įsibrovusios į priešą stovyklą lietuvių ir lenkų kavalerijos vėliavos, įskaitant husarus, kuri laiką negalėjo atakuoti, mat šaudantys rusų pėstininkai buvo išsirikiavę už ispaniškųjų ožių¹¹⁵ ar panašių medinių kliūčių (*stojąc przy tych kobylinach dawala ognia*)¹¹⁶. Vėliau, atžygiavus ir su priešą kariais susišaudžius lietuvių ir lenkų pėstininkams, rusų daliniai gindamiesi atsitraukė iš stovyklos. Po kovos lauke, kai buvo išstumti ir iš naujos pozicijos, rusai atsitraukė į mišką. Husaro žodžiais, lietuvių ir lenkų kavalerija pralaužė priešą rikiuotę ir palaužė jo pasipriešinimą puldama kardais (*rozerwali i w szable wzięli*). Pergalę šventęs J. V. Počobutas Odlanickis nurodė didelį prie Kušlikų paimtų belaisvių skaičių ir gausų karo grobį¹¹⁷.

Karinėse kampanijose prieš Osmanų imperiją dalyvavusio husarų vėliavos draugo A. D. Skorobohato atsiminimuose dominuoja labai lakoniškas mūšių aprašymas. Chotyno mūšio išvakarėse, 1673 m. lapkričio 10-osios ryte, atsiminimų autoriaus žiniomis, prie turkų įtvirtinimų priartėjusios Lenkijos karalystės ir Lietuvos pajėgos, tarp jų ir jo paties husarų vėliava, dieną ir naktį praleido rikiuotėje. Kai lapkričio 11 d. ryte Karūnos didžiojo etmono Jono Sobieskio ir Lietuvos didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Paco vadovaujamos kariuomenės pradėjo lemiamą apsuptų turkų įtvirtinimų puolimą¹¹⁸, lietuvių husaro žodžiais, jam su bendražygiais pavyko prasibrauti į turkų pozicijas ir iškapoti daugybę

¹¹⁴ Kušlikai (balt. *Kušliki*, lenk. *Kuszliki*) – kaimas dabartinės Baltarusijos šiaurėje, Polocko rajone.

¹¹⁵ Ispaniškasis ožys, ispaniškai – „raitelis“ – lauko įtvirtinimų elementas, judėjimą stabdanti dirbtinė kliūtis, pagaminta iš storo tašo ir sukryžiuotų kuolų. Vietoj pastarųjų karais būdavo pritvirtinami duriamieji ginklai.

¹¹⁶ J. Wł. Poczubot Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 164.

¹¹⁷ J. Počobuto Odlanickio duomenimis, prie Kušlikų lietuviams ir lenkams atiteko penki ketiniai mažesni pabūklai, vienas didesnis, ko gero, ketvirtkartaunė (12-os svarų patranka), dvi mortyros, dešimt „odinių“ geležimi kaustytų pabūklų, 115 vėliavų, penki totoriški bunčiukai. Anot atsiminimų autoriaus, belaisviais tapo aštuoni pulkininkai, taip pat I. Chovanskio sūnus Andrejus, keliolika rotmistrų, apie du šimtus karininkų su reitais. *Ten pat*, s. 164.

¹¹⁸ Lapkričio 11 d. ryte turkų pozicijas apšaudė lenkų ir lietuvių artilerija. Vėliau turkų įtvirtinimus juosusią fosą (prieš pylimą iškastą apsauginį griovį) įveikė pėstininkai, kurie turėjo nukasti pylimą ir užpilti fosą jo žeme. Įvykdžius šią užduotį, turkų stovyklą turėjo atakuoti kavalerija. Kai tik atsirado galimybė, turkus atakavo husarų vėliavos.

šturmu įveikto priešo karių¹¹⁹. Panašiai apibūdinamas ir 1683 m. lapkričio 28 d. datuojamas mūšis prie Zinkivo¹²⁰ su totoriais. Husaras jį aprašė vienu sakiniu: „Ordą sumušėme <...> ir jasyrą¹²¹ kelių tūkstančių atėmėme.“ (*Ordę znieśliśmy pod Zienkowem i jasyru odgromiliśmy na kilka tysięcy.*)¹²²

PADARINIAI. NUOSTOLIAI

1655 m. vasario 16 d. Mogiliavo puolime dalyvavusios Lietuvos lauko etmono V. K. Gosevskio husarų vėliavos draugas Kristupas Vorbekas-Letovas prasarė, kad iš miesto pro vartus prasiveržusios ir sunaikinimo išvengusios vėliavos kavaleristai pasiėmė pozicijoje buvusį pabūklėlį (*dzialko*), kablįną šautuvą (*hakownica*)¹²³ ir pasitraukė prie savo kariuomenės¹²⁴. Kautynėse V. K. Gosevskio husarų vėliavos nuostolius sudarė penki žuvę ir dvylika sužeistų karių, taip pat septyni kritę ir septyniolika sužeistų žirgų. Anot K. Vorbeko-Letovo, nemažai nuostolių patyrė ir kitos dvi vėliavos. Žuvo Stepono Franckevičiaus husarų vėliavos poručnikas¹²⁵. Mogiliavo 1655 m. užimti nepavyko.

Aprašydamas mūšio prie Basios padarinius, J. V. Počobutas Odlanickis paminėjo karo grobiu tapusius dalykus. Jo žiniomis, lietuviai ir lenkai iš priešo atėmė 7 pabūklėlius, 15 vėliavų. Jis paminėjo ir Lietuvos

¹¹⁹ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 123.

¹²⁰ Zinkivas (ukr. *Зіньків*, lenk. *Zienków, Zinków*) – kaimas dabartinės Ukrainos vakarinėje dalyje, Chmelnyckio srityje.

¹²¹ Jasyras (lenk. *jasyr*, rus. *ясырь*, ukr. *ясур*) – XV–XVIII a. vidurio istorinis terminas, kuriuo Vidurio ir Rytų Europos kraštuose buvo įvardijami turkų ir totorių žygiuose bei antpuoliuose į nelaisvę paimti žmonės. Belaisviai tapdavo vergais arba būdavo išperkami. Terminas „jasyras“ paplito Lenkijoje ir Lietuvoje, įskaitant Ukrainos žemes, taip pat Maskvos valstybėje, kurių gyventojai dažniausiai ir patekdavo į nelaisvę. Jasyru buvo vadinamas ir pats buvimas turkų ar totorių nelaisvėje.

¹²² A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 139.

¹²³ Kablinis šautuvas – sunkusis tvirtovės šautuvas su šūvio metu atatrąką perimančiu kabliu.

¹²⁴ Kristupo Vorbeko-Letovo laiškas Motiejui Vorbekui-Letovui, M. Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci*, s. 220–221.

¹²⁵ *Ten pat*, s. 221; R. Sikora, *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*, s. 120.

lauko etmono vėliavos praradimą, patvirtino, kad rusai atėmė artilerijos pabūklą (puskartaunę)¹²⁶. Vardydamas saviškių nuostolius, atsiminimus palikęs husaras pirmiausia nurodė, kad žuvo rotmistras Mikalajus Šemeta (*Mikołaj Szemiota*). Surašė savo husarų vėliavos nuostolius: nukautas Jonas Losovskis (*Jan Łosowski*), pašautas Boguslavas Volanas (*Bogusław Wolan*), Kristupui Šumskiui (*Krzysztof Szumski*) pabūklo sviedinys nutraukė ranką, Uzdoovskiui (*Uzdowski*) įplėšė ranką, Chžons-tovskiui (*Chrzęstowski*) pike durta į koją, Svencickiui (*Święcicki*) durta pike, Pakošui (*Pakosz*) perkirsta ranka. Nurodyti ir kitų Lietuvos kariuomenės husarų vėliavų nuostoliai¹²⁷. Nors sparnuose išdėstyti M. K. Paco ir S. Čarneckio dalinių puolimas buvo sėkmingas, priešas sudavė stiprų smūgį kovos rikiuotės centre buvusiems P. Sapiegos divizijos pėstininkams. J. Počobutas Odlanickis konstatavo, kad „taip divizijai Pono Sapiegos nepasisėkė“ (*tak się dywizyi Pana Sapiehy niepofortuniło*), nurodė, kad žuvo 500 didžiojo etmono pėstininkų¹²⁸.

J. V. Počobuto Odlanickio liudijimu, 1661 m. spalio 18-osios kautynėse su Rusijos kariuomenės vaivados Ivano Chovanskio vadovaujama daliniais didžiausius nuostolius patyrė V. K. Gosevskio husarų vėliava, kuri kelis kartus atakavo šaunamųjų ginklų ugnimi ją pasitinkantį priešą. Jo duomenimis, vėliava neteko 11 draugų, 9 palydos raitelių, prarado 35 žirgus. Atsiminimų autorius apgailestavo, kad mūšio lauke žuvo ir buvo sužeisti jo bendražygiai¹²⁹. Tačiau čia pat husarų vėliavos draugas džiaugėsi savo pavaldinio sėkme. Jo žodžiais, „Dievo malonė“ ir šalmas šyšakas¹³⁰ apsaugojo palydos raitelio Bortkevičiaus (*Bortkiewicz*) veidą

¹²⁶ Puskartaunė – 24 svarų patranka.

¹²⁷ J. Počobutas Odlanickis nurodė, kad Mykolo Kazimiero Radvilos vėliava neteko vėliavininko Čyžo (*Czyż*) ir dar kelių žmonių. Užsiminė ir apie Žemaitijos divizijos šarvininkų (kazokų) vėliavos karių Čiškevičiaus (*Ciszkiewicz*) ir Romaškevičiaus (*Romaszkiewicz*) žūtį. J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 145.

¹²⁸ *Ten pat*, s. 144–145.

¹²⁹ *Ten pat*, s. 160.

¹³⁰ Šyšakas (lenk. *szyszak*, rus. *uuuuak*, vengr. *sisak*, vok. *zischägge*) – atviras kūgio arba pusrutulio formos šalmas su skruostų, sprando ir nosies apsauga ir snapeliu. Kartais turėdavo keterą (skiauterę). Skirtingos šio šalmo atmainos susiformavo vokiečių žemėse (vienas svarbiausių gamybos centrų – Niurnbergas), Vengrijoje, Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, Rusijoje. Lenkijoje ir Lietuvoje XVI–XVIII a. šyšakus nešiojo daugiausia husarai. Paradiniai šyšakai buvo puošiami ornamentais, figūrinėmis kompozicijomis, auksuojami.

pataikius muškietos kulkai. Iš atsiminimų teksto aiškėja, kad kulka pataikė į menka apsauga įvardijamą nosalį¹³¹, todėl palydos raitelis atsipirko tik kraujuojančia nosimi¹³². Počobutas Odlanickis gailėjosi kautynėse praradęs ir savo palydos žirgus: „vienas liko lauke, kitas, ant kurio pats sėdėjau, išnešęs mane iš ugnies, per šūvio iš lanko atstumą, būdamas tris kart peršautas, iškart krito ir nugaišo, trečias – taip pat sužalotas – liko tėvams bernardinams“¹³³.

KARO VEIKSMŲ PABAIGA. SUGRĮŽIMAS

J. V. Počobutas Odlanickis aprašė sunkaus 1663–1664 m. žiemos žygio pabaigą ir (kovo 14 d.) išvykstančio valdovo Jono Kazimiero atsisveikinimą su išrikiuota kariuomene. Minima Lietuvos kanclerio Kristupo Zigmanto Paco kiekvienai husarų vėliavai perduota valdovo padėka už vargą ir darbą (*za podjęte fatygi i prace*) ir kalbinimas likti tarnyboje. Po kanclerio, judėdamas nuo vienos vėliavos prie kitos, visai kariuomenei dar kartą dėkojo pats Jonas Kazimieras¹³⁴. Baigiantis nesėkmingam žygiui, toliau į LDK besitraukiančios kavalerijos vėliavos girdėjo rytuose tebevykstančių karo veiksmų atgarsius. Nakvoti apsistoję husarai toluomoje galėjo girdėti su caro kariuomene susišaudančių savo kariuomenės pėstininkų pabūklų gausmą¹³⁵.

Grįžtantiems iš žygio kavaleristams trūko būtiniausių dalykų. Apsistojus kaime, ne visada pavykdavo surasti žirgams šieno. Žygiuojant atgal patirta įvairių materialinių nuostolių. Atsiminimuose J. V. Počobutas Odlanickis prasarė, kad keliantis per vieną iš upių nuo balno lanko į vandenį įkrito ir nuskendo šyšakas (*szyszak mój specjalny od półkirysia z*

¹³¹ Nosalis (angl. *nasal*, lenk. *nosal*) – atviro šalmo dalis, sauganti nosį, o kartais ir didesnę veido dalį.

¹³² *Tak właśnie temu memu pachółkowi cudownym kształtem zdarzyło się, iż go w pióro zapuszczone od szyszaka trafiono, że mu tylko nos kula muszkietowa rozkrwawiła i nic mu nie szkodziła, za tak małą zasłoną.* J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 160–162.

¹³³ *Ten pat*, s. 160.

¹³⁴ *Ten pat*, s. 206–207.

¹³⁵ *Ten pat*, s. 209.

łęku spadłszy utonął). Tačiau kovo pabaigoje galiausiai įvykęs persikėlimas per Dnieprą reiškė, kad 1663–1664 m. žiemos žygyje dalyvavę LDK kariuomenės daliniai yra saugūs ir gali pailsėti apsisotę prie Mogiliavo. Atsiminimuose rašoma, kad 1664 m. balandžio 9 d. pasiekę ponios Izabelės Chodkevičienės (*Izabella Chodkiewiczowa*) valdas, husaras ir jo bendražygiai neturėjo nė gabalo mėsos Velykoms, maitinosi po 10 grašių už svarą pirktais lašiniaus¹³⁶.

1664 m. balandį ir gegužę praradęs savo palydos žirgus, J. V. Počobutas Odlanickis jojo ant paskutiniojo žirgo ir turėjo vieną darbinį arklį. Atsiminimuose jis džiūgavo gavęs galimybę atsigauti ir pataisyti materialinę padėtį, kai buvo išrinktas deputatu vėliavai skirtoms lėšoms Plungėje ir Palangoje rinkti. Vasarą aplankęs Plungę, Žemaitijos Kalvariją, Palangą ir garsiąją Klaipėdos mugę (*byłem z Połongi na jarmarku klajpedzkim sławnym*), rugsėjį jis sudarė su Palangos ir Plungės paseniūniu Uhliku (*Uhlik*) dešimties tūkstančių auksinų vertės sutartį dviem – jo malonybės karaliaus ir Mykolo Kazimiero Paco – husarų vėliavoms aprūpinti. Atsiminimuose jis paminėjo, kad spalį Tilžės mugėje, be mažmožių, nusipirko derešą (raudų ir baltų plaukų) žirgą, už jį sumokėjęs 120 talerių (mokėdamas taleriais ir raudonaisiais auksiniais), kai taleris buvo vertas penkių auksinų. Lapkritį jis vėl kovėsi dvikovoje ir buvo sužeistas. Atsiėmęs savo vėliavai skirtus pinigus, husaras išvyko iš Plungės link savo vėliavos. Savaitę praleidęs namie po pusantrų metų pertraukos ir paskutinį kartą pamatęs savo motiną, patraukė į Ukmergę, kur turėjo atžygiuoti ir jo vėliava. Sulaukęs savo dalinio numatytoje vietoje, kavaleristas atsiskaitė už savo veiklą ir išdalijo kariams pinigus¹³⁷.

Po motinos mirties 1665 m. vasarį J. V. Počobutas Odlanickis paveldėjo dalį tėvų palikimo, išrinktas deputatu 1666 m. atstovavo savo kraštui Lietuvos tribunoletui¹³⁸. Kariuomenėje tarnavo iki 1671 m., kol buvo išformuota jo husarų vėliava. 12 metų toje pačioje vėliavoje ištarnavęs kavaleristas apie savo tarnybos kariuomenėje pabaigą rašė neslėpdamas nusivylimo. Už šešerius tarnybos kariuomenėje metus valdovo žadėtų vaito pareigų, kaip ir bendražygiai, jis negavo. Jo žodžiais, už dvylikos metų tarnybą nebuvo atlyginta nė vienu žemės valaku. Kariams teisėtai

¹³⁶ *Ten pat*, s. 210.

¹³⁷ *Ten pat*, s. 212–213.

¹³⁸ *Ten pat*, s. 214, 217.

priklausančių apdovanojimų grobstymu husaras apkaltino LDK pulkininkus ir valdininkus (*włóki nie dosłużyłem się, nie tylko wójtostwa, które teraz sami pułkownicy i urzędnicy Księstwa Litewskiego pochwycili przed towarzystwem bez wstydu*)¹³⁹. Siekdamas gauti per daugelį metų užtarnautas algas, J. V. Počobutas Odlanickis ilgai turėjo dalyvauti izdo komisijose, atstovaudamas ir buvusiems bendražygiams¹⁴⁰.

Ypatingai niūriomis spalvomis sugrįžimo iš paskutinės karinės kampanijos vaizdą nutapė Lietuvos husarų vėliavos karys Aleksandras Dionzas Skorobohatas. 1683 m. gruodį, žygio pabaigoje, jodamas jis susižeidė ranką ir 1684 m. pasitiko sunkiai sirgdamas. Kavaleristo sveikatos būklė vasarį pablogėjo iki pat kaulo prasikirtus kairės kojos blauzdą. Po savaitės husaras neteko dvidešimt metų jam tarnavusio minėto tarno Žukausko¹⁴¹. Palaidojęs bendražygį Trembovlios¹⁴² karmelitų bažnyčios rūsyje, sužeistas atsiminimų autorius pasuko link Lietuvos, palikęs savo palydą tarnauti vėliavoje. 1684 m. kovo mėnesį, husarui jau būnant namuose, jam buvo iškilusi didelė gangrenos ir kojos praradimo grėsmė¹⁴³. Šios nelaimės pavyko išvengti. Anot kavaleristo užrašų, vis dar rimtai nesveikuodamas, jis atliko husarų pareigą Krasniburo¹⁴⁴ dominikonų bažnyčioje 1685 m. sausio 25 d., sulaužęs ietį pagerbiant mirusį poną Chreptavičių (*Chreptowicz*), o kovo 11 d. nuvyko į Varšuvos seimą. Kovo 19 d. soste esantį karalių husaras sveikino būdamas su ramentais (*Króla JM. na tronie witałem na kulach*)¹⁴⁵.

Vėlesniais metais namuose kavaleristas buvo lankomas bendražygių, husarų vėliavos, kurioje tarnavo, poručniko ir draugų. 1688 m. buvo pagerbtas – turėjo galimybę būti šalia valdovo ir jį lydėti Gardino seimo

¹³⁹ *Ten pat*, s. 263.

¹⁴⁰ R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 184; J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, s. 79.

¹⁴¹ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 140.

¹⁴² Trembovlia (ukr. *Трембівля*, lenk. *Trembowlia*) – miestas dabartinės Ukrainos vakarinėje dalyje, Ternopilio srityje.

¹⁴³ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 141.

¹⁴⁴ Krasniburas (lenk. *Krasnybór*) – kaimas dabartinės Lenkijos šiaurės rytuose, Augustavo apskrityje.

¹⁴⁵ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, s. 142.

metu¹⁴⁶. Minėjome, kad po 1684 m. žygyje patirtų sužeidimų husaras į kariuomenę nebegrižo ir pats karo veiksmuose nebedalyvavo, tačiau toje pačioje vėliavoje toliau išlaikė palydą. Valdovo Jono Sobieskio Lietuvos husarų vėliavos sudėtyje šis kovinis vienetas ir toliau dalyvavo žygiuose. Atsiminimų pabaigoje, rašydamas apie nesėkmingą 1691 m. žygį, A. D. Skorobohatas pažymi praradęs visą husarų palydą su visa ekipuote ir žirgais. Karinę karjerą jis baigė jausdamas asmeninės nesėkmės kartėlį. Jo žodžiais, dėl Lenkijos ir Lietuvos valstybės sudėtos aukos nebuvo atlygintos¹⁴⁷.

Niūrios abiejų atsiminimus užrašiusių husarų mintys apie sunkios tarnybos pabaigą, nusivylimas karine ir politine vadovybe atskleidžia esmines kariuomenę silpninusias valstybės ydas. Jos turėjo didelę įtaką tiek privilegijuotai, aristokratų pamėgtai kavalerijos formuotei, tiek visai kariuomenei.

IŠVADOS

Jono Počobuto Odlanickio ir Aleksandro Dionso Skorobohato pavyzdžiai liudija, kad husarų vėliavos sudarančių karių tarnyba prasidėdavo kitose kavalerijos formuotėse, todėl husarais įprastai tapdavo patyrę, mūšiuose jau dalyvavę žmonės. Husarų pasiruošimas karui asocijavosi su didžiulėmis išlaidomis, ypač apsirūpinant tinkamais žirgais. Karinių kampanijų eigą visapusiškai atspindinčiuose atsiminimuose daugiausia dėmesio skirta neįprastais sunkumais išsiskiriantiems žygiams, pareikalavusiems skaudžių išgyvenimų ir netekčių.

XVII a. antroje pusėje husarų išlaikomą elitinės kavalerijos statusą rodo ir jų reprezentacinės funkcijos. Lietuvos kariuomenės husarai tiesiogiai kontaktavo su valdovu, etmonais, buvo jų palydoje, mirus svarbiems asmenimis, pagerbdavo juos ginklu (sulaužydavo ietį). Husarų praktikuojamos dvikovos buvo daugiau nei būdas tarpusavio santykiams išsiaiškinti. Tai – svarbus kultūrinis bajoriškosios visuomenės reiškiny. Parodyta drąsa ir vikrumas turėjo užtikrinti aukštą dvikovininkų ir jų

¹⁴⁶ *Ten pat*, s. 144–147.

¹⁴⁷ *Ten pat*, s. 151.

palydų padėtį dalinio hierarchijoje. Atsiminimų tekstai byloja, kad įprastą stovyklos rutiną ir karių gyvenimą žygyje apsunkindavo įvairūs incidentai (įskaitant dvikovas) ir ligos. Žygyje gurguolę turinčios husarų vėliavos judėdavo su visa kariuomene, o vykstant karinei operacijai ar rengiantis mūšiu, palikusios vežimus, jos įgaudavo sparčiam judėjimui reikiamo mobilumo ir manevringumo. Žygiuojant kariuomenei, husarų vėliavų kariai atlikdavo ir priešakinės sargybos užduotis.

Savo taktikos esmę husarai apibūdina ekspresyviai: ryžtingai atakavome, kontratakavome, padarėme priešo rikiuotėje spragą, pralaužėme priešo rikiuotę ir sukapojome ją kardais. Lietuvos kariuomenės tautinio autoramento sunkioji kavalerija buvo naudojama ir priešo įtvirtinimų šturmuose, todėl mūšiuose turėjo veikti lanksčiai, greitai reaguoti į pasikeitusią situaciją ir improvizuoti. Kaip matome iš visų LDK husarų tekstų, kovoje jie nestokodavo veržlumo ir išlaikydavo iniciatyvą, prieš kavaleristus įveikdavo kaudamiesi šaltaisiais ginklais, galėdavo sėkmingai atakuoti muškietininkus ir pikinierius, dalyvaudavo persekiojant palaužtą priešą. XVII a. pirmosios pusės reliacijos liudija, kad Lietuvos kariuomenės husarai buvo atsparūs prieš kavalerijos trumpavamzdžių ginklų (pirmiausia pistoletų) ugniai. Labai tikėtina, kad šios savo savybės jie neprarado ir amžiaus antrojoje pusėje. Kliūtimi sėkmingai atakuoti XVII a. antrosios pusės mūšiuose įvardinti pėstininkų naudojami mobilūs lauko įtvirtinimai, ribota miesto gatvių erdvė.

Aprašdami mūšių padarinius, daugiausia dėmesio kariai skyrė savo ir priešo nuostoliams bei karo grobiui išvardinti. Nurodomos netektys – žuvę ir sužeisti savo ir kitų Lietuvos kariuomenės kavalerijos vėliavų karininkai, draugai ir jų palydų raiteliai. Bendrais bruožais apibūdinami, paminimi ir pėstininkų dalinių praradimai. Prie nuostolių dažniausiai pateikiamas didelis žuvusių ir sužeistų žirgų skaičius. Nuosekliai rašydami apie prarastus žirgus, husarai fiksavo patiriamus materialinius nuostolius.

Atsiminimuose grįžimas iš žygio neretai aprašomas kaip sudėtinga, pavojinga ir praradimų kupina karinės kampanijos dalis. Grįžimas į gimtinę asocijuodavosi ne tik su galimybe atgauti jėgas ir kompensuoti patirtus nuostolius. Neišmokamos algos, nepakankama valstybės pagalba atlyginat sunkiosios kavalerijos kariams už kare patirtas netektis kėlė nusivylimą, ir tai aiškiai atsispindi husarų rašytuose tekstuose. Ši neigiama tendencija negalėjo nepersidėti prie Lietuvos kariuomenės ir jos kavalerijos smogiamosios dalies silpimą skatinusių veiksnių.

LDK husarų rašytinis palikimas yra įvairiais požiūriais reikšminga šaltinių grupė, svarbi tiriant ne tik Lietuvos, bet ir kitų valstybių kariuomenių istoriją.

ŠALTINIAI

Diariusz prawdziwy expediciei Korony Polskiej y Wielkiego Xięstwa litewsk. Przeciw Osmanowi Cesarzowi Tureckiemu w roku 1621 Pod Chocimem w Wołoszech fortunnie odprawioney, 1640.

Ekspedycja inflantska 1621 roku, Białystok, 2007.

A. Gramont, Iš Jono Kazimiero žygio į Maskvą istorijos (1663–1664), *Lietuvos kariuomenė svetimšalių akimis XVI–XVII a.*, Vilnius, 2009.

Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655, Część 1. *Diariusz kancelaryjny 1649–1653*, Warszawa, 2019.

Kristupo Vorbeko-Letovo laiškas Motiejui Vorbekui-Letovui iš: M. Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968.

Pamiętnik Jana Władysława Poczobuta Odlanickiego (1640–1684), Warszawa, 1877.

J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*, oprac. A. Rachuba, Warszawa, 1987.

B. Radziwiłł, *Autobiografia*, Warszawa, 1979.

A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa, 2004.

A. Грамонь, *Изъ исторіи московскаго похода Яна Казимира (1663–1664 г. г.)*. Под ред. И. И. Лаппо, Юрьевъ, 1929.

Г. Левассеръ де Бопланъ, *Описание Украины отъ пределовъ Московіи до границъ Трансильваніи, составленное Гильомомъ Левассеръ де Бопланъ, В. Г. Ляскоронскій, Гильомъ Левассеръ де Бопланъ и его историко-географическіе труды относительно Южной Россіи*. I. Описание Украины, II, Карты Украины, Кіевъ, 1901.

LITERATŪRA

V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, Kaunas, 2013.

J. Janowski, Aleksander Hylary Połubiński. Działalność wojskowa w latach 1650–1665, *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, Tom X, Warszawa, 1938.

K. Kossarzecki, *Kampania roku 1660 na Litwie*, Zabrze, 2005.

W. Łoziński, *Życie polskie w dawnych wiekach*, Kraków, 1969.

R. Sikora, *Fenomen husarii*, Warszawa, 2013.

R. Sikora, *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*, Warszawa, 2012.

A. Tyla, Verkių mūšis (1658 10 21), *Lituanistica*, 2007, t. 69, Nr. 1.

A. Tyla, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždas per dvidešimtmetį karą (1648–1667)*, Vilnius, 2010.

J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, Warszawa, 1965.

H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku, cz. III, Studia i materiały do historii wojskowości*, Tom XXI, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1978.

A. В. Малов, *Московские выборные полки солдатского строя в начальный период своей истории. 1656–1671 гг.*, Москва, 2006.

Įteikta 2020 m. vasario 27 d.

WARS AND BATTLES OF THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY IN THE TEXTS OF THE HUSSARS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Vidmantas AIRINI,

Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology

The 17th century was an era of extremely tough challenges to the Army of the Grand Duchy of Lithuania (GDL). At that time, it achieved significant victories but also suffered bitter defeats. The difficulties of financing the Army, conflicts among the ruling elite, frequent disagreements between the army leadership and the ruler's manor, war theatres frequently very far away from the borders of the duchy or wars with the enemies' armies in the occupied homeland territory were the actual circumstances the GDL Army fought in. The military correspondence, diaries and memoirs of soldiers were of particular importance for the investigation of the courses of military campaigns, battles, operations and preparation for military actions. These texts reveal the phenomena and events that, for various reasons, were silenced by official letters and personal notes of chiefs of defence and high-ranking officials. In the case of the GDL Army, the article singles out the written legacy of the hussar soldiers, i.e. the striking group of the Army.

The examples of Jonas Počobutas Odlanickis and Aleksandras Dionisas Skorobohatas, who served in the GDL Army at the second half of the 17th century, show that the service of the soldiers forming the hussar flags began in other cavalry formations; therefore, only the people having combat experience could become the hussars. The preparation of the heavy cavalry for war was associated with huge costs, especially in obtaining suitable horses.

At the second half of the 17th century, the status of the elite cavalry maintained by the hussars is very clearly revealed by their representative functions. The memoirs of the hussars testify that they were in direct contact with the ruler and hetmans, accompanied them and honoured the death of very important persons with weapons, i.e. by breaking a spear. The duels practiced by the hussars were an important cultural pheno-

menon of a noble society. The demonstrated courage and dexterity ensured a high position for duellists in the hierarchy of a unit.

The texts also reveal that the daily routine at camps and life during marches were complicated by different incidents, including duels, and diseases. The hussar flags having the string of carts marched with the whole Army, whereas in a military operation or a battle they would leave the carts and become more mobile and manoeuvrable. In a march, the hussars performed the tasks of the forward petrol.

During the wars with Russia, Sweden and the Ottoman Empire in the second half of the 17th century, the hussars of the GDL Army described their tactics as follows: “We attacked and counterattacked resolutely, made a gap in the enemy’s formation, broke through it and chopped it with swords”. The Lithuanian heavy cavalry was used not only in an open field but also for attacking the enemy’s fortifications. In the battles, the hussars had to operate flexibly, respond quickly to a changed situation and improvise. The hussars’ texts witness that they did not lack swiftness, kept the initiative, defeated the enemy cavalry with cold weapons, could successfully attack musketeers and lancers and chased broken enemy. Identified as obstacles, the mobile field fortifications used by cavalry in battles were successfully attacked and the space of the city streets was confined.

In their descriptions of the consequences of the battles, the hussars focused on the losses and spoils. The killed and injured officers of own and other GDL cavalry, friends and their escort riders (privates) were considered as losses. The casualties of the infantry units were also described in general. The losses were usually given in high numbers of killed and injured horses. The cavalrymen consistently wrote about their lost horses and recorded the material losses incurred.

The return from a march was frequently characterized as a complex, dangerous and loss-making part of the military campaign and was associated not only with an opportunity to restore strength and recoup the losses. The memoirs reveal that the unpaid salaries and insufficient state compensation for the heavy cavalry losses in a war brought the hussars’ disappointment. This negative tendency could not help but contribute to the factors influencing the attenuation of the striking power of the GDL Army and its cavalry.

The written legacy of the Lithuanian hussars who participated in the wars of the second half of the 17th century is a significant group of sources in different respects to the military history of Lithuania and other states.